

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 20 czerwca 2024 r.

Poz. 3470

UCHWAŁA NR II/8/2024 RADY GMINY KOBIERZYCE

z dnia 7 czerwca 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kobierzyce na lata 2024-2027

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 609) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Rada Gminy uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kobierzyce na lata 2024-2027, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodniczący Rady Gminy Kobierzyce:
Wiesław Szwed

Załącznik do uchwały nr II/8/2024 Rady Gminy Kobierzyce z dnia 7 czerwca 2024 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOBIERZYCE NA LATA 2024-2027

OPRACOWANIE:
mART Marta Danielska
gez2.wroclaw@gmail.com

SIERPIEŃ 2023

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	10
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	17
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	17
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Kobierzyce ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	20
5.2.1. Charakterystyka gminy.....	20
5.2. Zarys historii.....	21
5.3. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy – dziedzictwo materialne	23
5.3.1. Układy ruralistyczne wsi	23
5.3.2. Zabudowa wiejska i wiejskie budynki użyteczności publicznej	24
5.3.3. Założenia rezydencjonalno-gospodarcze, dwory, parki i folwarki.....	24
5.3.4. Cmentarze.....	32
5.3.5. Kościoły i inne obiekty sakralne	33
5.3.6. Obiekty obronne	36
5.3.7. Zabytki techniki.....	36
5.3.8. Zabytki ruchome.....	37
5.3.9. Zabytki archeologiczne.....	38
5.4. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne.....	40
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	41
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	42
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	45
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	45
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	46
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT.....	48
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	50
8. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	52
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.....	53
9.1. Dotacje.....	54
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	56
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	58
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe.....	59

10. Bibliografia.....	61
11. Spis tabel	62
12. Załączniki	62

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kobierzyce na lata 2024-2027 (zwany dalej GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właściciele i posiadacze obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z ich otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środków unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie

terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 ze zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. z 2023 r. poz. 951), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz.U. z 2023 r. poz. 40), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz.U. z 2023 r. poz. 977);
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz.U. z 2023 r. poz. 682 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz.U. z 2022 r. poz. 2556 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz.U. z 2023 r. poz. 1336);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz.U. z 2023 r. poz. 344 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz.U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (Dz.U. z 2023 r. poz. 571 ze zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz.U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz.U. z 2021 r. poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz.U. z 2022 r. poz. 1388);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz.U. z 2021 r. poz. 731);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz.U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz.U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz.U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz.U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz.U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz.U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz.U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

Poniżej przedstawiono dokumenty na poziomie ogólnokrajowym, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez radę Ministrów w dniu 01.12.2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

- Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

- Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach drugiego celu szczegółowego SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz takie, których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – obejmuje takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – jest to projekt budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwi budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziała odplywowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.
- Program Klub – ma na celu wspieranie działalności klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.: Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Kobierzyce wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030, Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego, Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024;
- powiatowym: Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025. GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr L/1790/18 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 20 września 2018 r. Dokument wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako cele strategiczne wyznaczono między innymi:

Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.

Konkretyzacją tych celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.

Przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych:

- Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.
- Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.
- Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

• Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta uchwałą nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r.

W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajobrazowej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:

- liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatawania szlaków krajoznawczych,
- istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został przyjęty uchwałą nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.

Wśród wyznaczonych czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:

- przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
- obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
- najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
- cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
- zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
- zasoby kopalin użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
- zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. W Planie nie wskazano konkretnych obiektów.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Postulaty kierowane do gmin:

1. Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.
2. Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
3. Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.
4. Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
5. Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:
 - 1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,
 - 2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.

6. Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).

• **Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024**

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024 został przyjęty przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego uchwałą nr XXXIV/686/21 z dnia 24 czerwca 2021 r.

Jest to podstawowy dokument służący inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem Programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych dla realizacji zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, zgodnie z kompetencjami Samorządu Województwa Dolnośląskiego.

Za cel strategiczny uznano zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia tożsamości Dolnego Śląska. Zgodnie z tym, dziedzictwo to jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości mieszkańców regionu. Stanowi zarówno przedmiot ochrony, jak i znaczący potencjał, który może i powinien być wykorzystywany w rozwoju społecznym i gospodarczym województwa.

Wyznaczone cele operacyjne, podporządkowane celowi strategicznemu, dotyczą dwóch obszarów działań:

Cel operacyjny 1: Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim.
2. Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków.
3. Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne.
2. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

• **Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025**

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025 został przyjęty uchwałą nr XXV/292/22 Rady Powiatu Wrocławskiego z dnia 14 czerwca 2022 r.

To dokument strategiczny, który ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki nad Zabytkami stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Programie wyznaczono priorytety i kierunki działań wraz z zadaniami.

PRIORYTET I: STWORZENIE WARUNKÓW DLA EFEKTYWNEJ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WROCŁAWSKIEGO.

Kierunki działań: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Kierunki działań: Realizowanie zadań kompetencyjnych powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu.

Kierunki działań: Współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu w celu poprawy stanu ich zachowania.

Kierunki działań: Zwiększanie zdolności powiatu do efektywnej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

PRIORYTET II: UPOWSZECHNIANIE I POPULARYZACJA WIEDZY O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM POWIATU WROCŁAWSKIEGO.

Kierunki działań: Popularyzacja dziedzictwa Kulturowego.

Kierunki działań: Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu.

Kierunki działań: Wspieranie rozwoju turystyki.

Kierunki działań: Wykorzystanie nowoczesnych technologii do popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego.

• Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Kobierzyce został sporządzony w 2005 r. Plan został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Ostatnia aktualizacja wykonana została w 2022 r.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

• Strategia Rozwoju Gminy Kobierzyce do 2030 roku

Strategia Rozwoju Gminy Kobierzyce do 2030 roku została przyjęta uchwałą nr XXI/403/2020 Rady Gminy Kobierzyce z dnia 21 sierpnia 2020 r.

Strategia rozwoju jest jednym z najważniejszych dokumentów określających kierunki rozwoju jednostek samorządu terytorialnego w sferze społecznej, przestrzennej i gospodarczej. Określa priorytety rozwoju, które wdrażane przez władze samorządowe, partnerów gospodarczych i społecznych powinny doprowadzić do osiągnięcia zakładanych celów.

Wśród wyznaczonych w Strategii celów i priorytetów nie znalazły się takie, które powiązane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kobierzyce

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kobierzyce zostało przyjęte uchwałą nr XXXVI/418/2009 Rady Gminy Kobierzyce z dnia 28 sierpnia 2009 r. ze zmianami.

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego.

W Studium wskazano obszary oraz zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: Na podstawie przeprowadzonych analiz, wniosków oraz dokonanych uzgodnień w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego ustalono w zależności od potrzeb strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Na terenie gminy Kobierzyce znajdują się liczne zabytki chronione prawem poprzez wpisanie ich do rejestru zabytków. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kobierzyce w pełni utrzymuje i potwierdza konieczność ochrony wszystkich tych obiektów:

- 1) Wszelkie działania inwestycyjne w obrębie zabytków wpisanych do rejestru zabytków każdorazowo należy uzgadniać ze służbami ochrony zabytków.
- 2) Na wszelkie działania inwestycyjne przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków należy uzyskać pozwolenie konserwatorskie.
- 3) W przypadku zabytków nieistniejących należy dążyć do ich rekonstrukcji. Przy czym ze względu na znaczne koszty ostateczna decyzja co do formy i zakresu rekonstrukcji należy do służb ochrony zabytków.

Na terenie gminy Kobierzyce zlokalizowanych jest przeszło 250 zabytków (w tym także ruchomych) nie wpisanych do rejestru zabytków a które z uwagi na wysokie walory kulturowe i świadectwo minionej epoki należałoby również objąć ochroną. Zgodnie z art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę taką można wprowadzić ustaleniami ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

- 1) Dla obiektów wymienionych w wykazie zabytków w części D, po weryfikacji ich wartości kulturowej, sporządzić gminną ewidencję zabytków.
- 2) Dla obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, należy wprowadzić, przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, ustalenia ochrony tych obiektów.
- 3) Wszelkie działania na obiektach objętych ochroną konserwatorską prowadzić po uzgodnieniu ze służbami konserwatorskimi.
- 4) Działania określone w pkt. 1 i 2 należy prowadzić w uzgodnieniu ze służbami ochrony zabytków.

W obrębie stanowisk archeologicznych:

- 1) przed uzyskaniem pozwolenia na budowę, na wszelkie zamierzenia inwestycyjne na terenie i bezpośrednim sąsiedztwie stanowisk archeologicznych należy uzyskać pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie ratowniczych, wykopaliskowych badań archeologicznych.
- 2) prowadzenie prac archeologicznych odbywa się na koszt inwestora.
- 3) ratownicze, wykopaliskowe badania archeologiczne wykonywane mogą być jedynie przez uprawnionego archeologa.

Strefa „A” – ścisłej ochrony konserwatorskiej – działania konserwatorskie w strefie „A”:

- 1) zachowanie lub odtworzenie (rekonstrukcja) historycznego układu przestrzennego, to jest rozplanowania dróg, ulic, placów, linii zabudowy, przekroju linii rozgraniczających, wysokości zabudowy, kompozycji wnętrza urbanistycznych i kompozycji zieleni,
- 2) usunięcie elementów dysharmonizujących,
- 3) dążenie do rekonstrukcji elementów zniszczonych w sferze architektury i założeń urbanistycznych lub ewentualne zaznaczenie ich śladów,
- 4) dostosowanie nowej zabudowy do historycznej: kompozycji przestrzennej w zakresie sytuacji, skali, bryły, architektonicznych proporcji i podziałów oraz użytych materiałów,
- 5) w przypadku nowych inwestycji należy preferować te z nich, które stanowią rozszerzenie lub uzupełnienie już istniejących form zainwestowania terenu, przy założeniu maksymalnego zachowania i utrwalenia istniejących już relacji oraz pod warunkiem, iż nie kolidują one z historycznym charakterem obiektu,
- 6) podziały nieruchomości, nowe inwestycje na terenie strefy „A” oraz remonty, przebudowy, nadbudowy, zmiany funkcji obiektów objętych ochroną konserwatorską należy uzgodnić ze służbami ochrony zabytków,
- 7) strefa „A” ochrony konserwatorskiej obejmuje swym zasięgiem, zgodnie z rysunkiem studium, tereny w miejscowościach: Bielany Wrocławskie, Wysoka, Ślęza, Tyniec Mały, Biskupice Podgórne, Domasław, Magnice, Raclawice Wielkie, Krzyżowice, Królikowice, Kobierzyce, Pelczyce, Wierzbice, Pustków Żurawski, Solna, Cieszyce, Szczepankowice oraz Tyniec nad Ślężą.

Strefa „B” – działania konserwatorskie w strefie „B”:

- 1) zmierzają do zachowania zasadniczych elementów historycznego rozplanowania oraz dostosowania nowej zabudowy do zabudowy historycznej oraz historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie sytuacji, skali, bryły, zastosowanych materiałów, podziałów architektonicznych oraz nawiązaniu formami współczesnymi do lokalnej tradycji architektonicznej.
- 2) nowe inwestycje na terenie strefy „B” należy uzgadniać ze służbami ochrony zabytków.
- 3) strefa „B” ochrony konserwatorskiej obejmuje swym zasięgiem, zgodnie z rysunkiem studium, tereny w miejscowościach gminy Kobierzyce za wyjątkiem wsi Jaszowice i Bąki.

Strefa „K” – ochrony krajobrazu kulturowego – działania konserwatorskie w strefie „K”:

- 1) zmierzają do ochrony krajobrazu naturalnego oraz likwidowania elementów dysharmonizujących.
- 2) nowe inwestycje kubaturowe należy uzgadniać ze służbami ochrony zabytków.
- 3) strefa „K” ochrony konserwatorskiej obejmuje swym zasięgiem, zgodnie z rysunkiem studium, tereny w miejscowościach: Bielany Wrocławskie, Wysoka, Ślęza, Biskupice Podgórne, Magnice, Raclawice Wielkie, Krzyżowice, Kobierzyce, Pustków Żurawski, Solna oraz Cieszyce.

Strefa „W” – ochrony archeologicznej – obejmuje stanowiska archeologiczne wyeksponowane w terenie (np. kurhany, grodziska). Działania konserwatorskie w strefie „W”:

- 1) Obiekty objęte strefą wyłączone są z wszelkiej działalności inwestycyjnej, która mogłaby naruszać ich specyficzną formę.
- 2) Przedsięwzięcia o charakterze rewaloryzacyjnym (odtworzenie pierwotnego kształtu) czy inne prace rekultywacyjne należy uzgodnić ze służbami ochrony zabytków.
- 3) Wszelkie prace, o których mowa w pkt. 2 należy prowadzić pod nadzorem służb ochrony zabytków.
- 4) Na terenie Gminy Kobierzyce występuje 7 obiektów objętych strefą „W” ochrony archeologicznej, są to:
 - a) w Bielanych Wrocławskich: grodzisko stożkowate, pierwotnie otoczone fosą z 2 połowy XIII w (stanowisko archeologiczne nr 8/8 AZP nr 81-28) oraz grodzisko stożkowate, otoczone fosą z XIV w (stanowisko archeologiczne nr 9/9 AZP nr 81-28),
 - b) w Kobierzycach: grodzisko stożkowate, średniowieczne (stanowisko archeologiczne nr 3/133 AZP nr 82-27),
 - c) w Krzyżowicach: grodzisko stożkowate z fosą, średniowieczne (stanowisko archeologiczne nr 5/38 AZP nr 82-27 oznakowane tablicą kamienną),
 - d) w Magnicach: grodzisko średniowieczne z fosą i ruinami dworu (stanowisko archeologiczne nr 13/113 AZP nr 82-28),
 - e) w Nowinach: grodzisko stożkowate z wieżą mieszkalną z XIV-XV w. (stanowisko archeologiczne nr 1/62 AZP nr 82-27),
 - f) w Szczepankowicach: grodzisko późnośredniowieczne (stanowisko archeologiczne nr 3/74 AZP nr 83-27),
 - g) w Wysokiej: grodzisko stożkowate otoczone fosą, późne średniowiecze (stanowisko archeologiczne nr 7/91 AZP nr 81-28 oznakowane tablicą kamienną).

Strefa „OW” – obserwacji archeologicznej: Działania konserwatorskie w strefie „OW”:

- 1) Przed uzyskaniem pozwolenia na budowę na wszelkie zamierzenia inwestycyjne należy uzyskać stanowisko służb ochrony zabytków co do konieczności prowadzenia prac ziemnych za zezwoleniem konserwatorskim.
- 2) W zakresie określonym w stanowisku należy uzyskać zezwolenie na prowadzenia prac ziemnych.
- 3) Prace ziemne określone w zezwoleniu należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym.
- 4) strefa „OW” obserwacji archeologicznej obejmuje swym zasięgiem, zgodnie z rysunkiem studium, wszystkie miejscowości gminy Kobierzyce.
- 5) W przypadku wszelkich zamierzeń inwestycyjnych na obszarach nie objętych strefą „OW” oraz poza zasięgiem i bezpośrednim sąsiedztwem stanowisk archeologicznych inwestor zobowiązany jest do:
 - a) pisemnego powiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o terminie rozpoczęcia i zakończenia prac ziemnych z co najmniej 7-dniowym wyprzedzeniem,

b) w przypadku wystąpienia zabytków i obiektów architektonicznych podjęcia ratowniczych badań wykopaliskowych na swój koszt i za zezwoleniem służb ochrony zabytków.

Strefa ochrony konserwatorskiej zabytkowych układów zieleni – działania konserwatorskie w strefie:

- 1) Zachować teren zabytkowych założeń zieleni w granicach historycznych,
- 2) Nie dzielić tych obszarów na działki użytkowe, a w miarę możliwości zachować własność całości, lub dążyć do scalania gruntów w jednych rękach.
- 3) Wszelkie prace porządkowe i renowacyjne należy prowadzić w porozumieniu ze służbami ochrony zabytków. W miarę możliwości należy zachować dawne funkcje poszczególnych części zespołów pałacowych; folwarku jako terenu gospodarczego, polany jako łąki krajobrazowe – bez prowadzenia nasadzeń. Prace melioracyjne winny być projektowane i prowadzone w ten sposób, aby nie niszczyły naturalnych zadrzewień, zwłaszcza tych, które rosną nad brzegami cieków wodnych. Zakłada się, że prace melioracyjne powinny dążyć do odtworzenia dawnego systemu wodnego (szczególnie w parku leśnym w Kobierzycach).
- 4) Aleje i szpalery należy konserwować odtwarzając i uzupełniając ubytki tymi samymi gatunkami drzew. Są to naturalne pasy ochronne, których kontynuację winno się przewidzieć w planie zagospodarowania przestrzennego i planach zadrzewień.
- 5) Postuluje się połączenie poszczególnych założeń zielonych pasami zadrzewień zlokalizowanych wzdłuż cieków wodnych, alei, grup zadrzewień śródpolnych, tworząc ciągi ekologiczne.
- 6) Strefa ochrony konserwatorskiej zabytkowych układów zieleni obejmuje swym zasięgiem, zgodnie z rysunkiem studium:
 - a) tereny zieleni chronionej (parki leśne i podworskie) w miejscowościach: Tyniec Mały, Małuszów, Krzyżowice, Królikowice i Tyniec nad Ślężą,
 - b) szpalery drzew chronionych w miejscowościach: Biskupice Podgórne, Magnice i Krzyżowice.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Kobierzyce ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Kobierzyce to gmina wiejska położona w województwie dolnośląskim, położona w południowozachodniej części Polski. Gmina jest jedną z 9 gmin powiatu wrocławskiego, gdzie usytuowanych jest również 5 gmin wiejskich (Czernica, Długoleka, Jordanów Śląski, Mietków, Żórawina) i 3 gminy miejsko-wiejskie (Kąty Wrocławskie, Sobótka, Siechnice).

Na dzieje Gminy Kobierzyce duży wpływ miało położenie geograficzne. Wpłynęło to nie tylko na losy i rozwój różnych społeczności pradziejowych i historycznych, lecz także było siłą sprawczą wielu przeobrażeń środowiska naturalnego. Spośród różnych elementów określających położenie gminy Kobierzyce wymienić należy trzy główne: bezpośrednie sąsiedztwo z miastem Wrocław, usytuowanie w pobliżu jednego z najważniejszych węzłów komunikacyjnych oraz położenie w strefie najbardziej urodzajnych gleb na terenie Dolnego Śląska.

Gmina Kobierzyce położona na terenie Niziny Śląskiej ma równinny charakter, przechodzący na południu czasami w rzeźbę falistą lub nieco wyższe pagórki.

Na terenie gminy występują lasy grabowe wysokie i niskie, małe lasy dębowe, dębowo-grabowe i dębowo-sosnowe. W kotlinach rzek zachowały się niewielkie resztki lasów łągowych. Największe zespoły leśne posiadają wsie: Kobierzyce, Królikowice, Szczepankowice, Krzyżowice, Tyniec Mały, Tyniec nad Ślężą. Sieć rzeczna na terenie gminy jest słabo rozwinięta. W części północnej i południowej płynie rzeka Ślęża, lewobrzeżny dopływ Odry. Pozostały teren gminy przecinają nieckowate, płaskodenne dolinki niewielkich cieków, m.in. Sławki i Gniłej.

Na obszarze gminy znajdują się pomniki przyrody:

- w miejscowości Krzyżowice – grupa dębów (12 szt.) w wieku 150-300 lat – przy drodze z Krzyżowice do Nowin,
- w miejscowości Szczepankowice – klon srebrzysty (1 szt.) w wieku 110-120 lat, platan klonolistny (3 szt.) w wieku 130-170 lat – na terenie parku.

5.2. Zarys historii gminy

Na terenie Gminy Kobierzyce najstarsze ślady człowieka pochodzą z epoki kamienia - paleolitu, mezolitu i neolitu (Ślęza) i trwają do okresu wędrówki ludów w IV-V w. n.e. - świadcząc o ciągłości osadniczej w tym rejonie. W 1 poł. VII w. pojawili się Słowianie, a ich osadnictwo ustabilizowało się na przestrzeni 2 poł. VII i 1 poł. VIII w., doprowadzając do uformowania się organizmów plemiennych - w poł. IX w. W okolicy Wrocławia, Niemczy i rzeki Ślęzy, w dziele Geografa Bawarskiego z ok. 845 r., wzmiankowani są Ślężanie. Ich miejsce kultowe znajdowało się na górze Ślęzy. W okresie 885-907 r. teren ten, podobnie jak inne tereny Dolnego Śląska, wszedł w skład państwa wielkomorawskiego, a w okresie poł. X w. - 990 r. znajdował się we władaniu czeskich Przemyślidów. Od momentu przejścia ziem przez Mieszka I (990 r.) teren gminy znalazł się w granicach państwa piastowskiego, zaś po ustawie sukcesyjnej Bolesława III Krzywoustego (1138 r.) - w granicach dzielnicy śląskiej Władysława Wygnańca, potem - piastowskiego księstwa wrocławskiego. W 1335 r. księstwo wrocławskie przeszło pod panowanie czeskie - do 1525 r., przy czym (w okresie 1490-1526) w wyniku sporów i wojen o sukcesję korony czeskiej - znajdowało się w rękach Jagiellonów.

W X-XI w. występowała tu już stała sieć osad rolniczych, zwłaszcza na słabo zalesionych, urodzajnych obszarach w pobliżu Wrocławia. Na XII-XIV w. przypadł intensywny rozwój gospodarczy księstwa wrocławskiego, a z nim terenów obecnej Gminy Kobierzyce, traktowanych jako zaplecze żywnościowe szybko rozwijającego się Wrocławia. Na szeroką skalę podjęto kolonizację nieużytkowanych dotąd obszarów, lokację miast i wsi na prawie niemieckim oraz skodyfikowanym prawie polskim i średzkim. Wykształciły się samorządy wiejskie oraz reguły ustroju feudalnego.

Do końca XII w. na terenie obecnej Gminy Kobierzyce funkcjonowały cztery miejscowości: Biskupice Podgórne i Ślęza, wzmiankowane w 1155 r. oraz Tyniec nad Ślężą (1189 r.) i Tyniec Mały (1193 r.). W XIII w. wzmiankowano wsie: Wysoka (1226 r.), Magnice i Chrzanów (1250 r.), Domasław i Budziszów (1252 r.), Żerniki Małe (1262 r.) i Księginice (1268 r.), Damianowice (1285 r.), Kuklice (1286 r.), Bledzów, obecnie część Bielán Wrocławskich (1290 r.), Szczepankowice (1286 r.). W XIV w.: Pustków Wilczkowski (1302 r.), Pełczyce (1322 r.), Owsianki (1329 r.), Jaszowice (1332 r.), Kobierzyce (1333 r.), Królikowice (1334 r.), Bielany Wrocławskie i Solna (1336 r.), Wierzbica (1336 r.), Cieszycy (1338 r.), Pustków Żurawski (1352 r.). Proces osadniczy trwał od połowy XII w. do lat 80. XIV w., z nasileniem w 1 poł. XIV w.

Najwcześniej poświęcone miejscowości to dobra kościelne: wsie biskupie i kapituły katedralnej (Biskupice Podgórne, Bielany Wrocławskie, Pustków Żurawski, a w końcu średniowiecza: Bielany Wrocławskie, Bledzów, Tyniec Mały, Magnice, Żerniki Małe, Wierzbice, Kuklice i Budziszów), wsie klasztorne: joannitów (Tyniec nad Ślężą i okolice), wsie kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu (Tyniec Mały, Budziszów, Ślęza, nieistniejące Milino koło Tyńca Małego), klasztoru dominikanek św. Katarzyny we Wrocławiu (Dobkowice, Rolantowice, Jaszowice i Pustków Wilczkowski), klarysek (Żerniki Małe, Księginice), szpitalników Św. Ducha we Wrocławiu (folwark w Wysokiej). Na przestrzeni wieków zmieniała się sytuacja własnościowa wsi, znaczne ich części kupili np. mieszczanie wrocławscy, czy inne instytucje z Wrocławia, część majątków oddawano w dzierżawę.¹

¹ Wiszewski P., Żererlik R., Wielkie zmiany wiejskiego świata. Monografia historyczna gminy Kobierzyce, Wrocław 2015, https://www.ugk.pl/files/_monografia/e-Kobierzyce.pdf (dostęp 03.08.2023); Program opieki nad zabytkami powiatu wrocławskiego, opr. Relikt, Pracownia archeologiczna, file:///C:/Users/Bozka/Downloads/PROGRAM%20OPIEKI%20NAD%20ZABYTKAMI%20POWIATU%20WROC%5%81AWSKIE GO%20NA%20LATA%202022-2025-1.pdf (dostęp 03.08.2023)

Pomimo korzystnego etapu rozwoju gospodarczo-administracyjnego panującego w średniowieczu, teren obecnej gminy był niejednokrotnie niszczone, zwłaszcza w czasie najazdu Mongołów w 1241 r. czy w okresie wojen husyckich w I poł. XV w. Zwłaszcza po najazdach husyckich wsie często zmieniały właścicieli.

Lata 1525-1740 to okres panowania na Śląsku austriackich Habsburgów. Był to czas wzrostu liczby ludności, rozbudowy miast i miejscowości, powstania nowych przysiółków i osad, rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Równocześnie był to okres reformacji, wojny trzydziestoletniej (1618-1648) i kontrreformacji. We Wrocławiu i sąsiadujących z nim miejscowościach reformacja szybko zdobyła popularność, lecz jeszcze do poł. XVI w. uznawano władze biskupią. Dopiero w 1542 r., po pokoju w Augsburgu wprowadzono nowy porządek kościelny na krótki czas - do wojny trzydziestoletniej, w czasie której wojska katolickie i protestanckie na przemian pustoszyły i rujnowały śląskie wsie oraz miasteczka. Specyfiką regionu jest to, że przez kilka stuleci utrzymywała się równowaga ewangelików i katolików. Wg szacunków z ok. 1550 r. i 1740 r. stosunek protestantów do katolików wynosił 1:1.²

Odbudowa po wojnie przebiegała powoli, zniszczeniu uległa dotychczasowa struktura społeczno-gospodarcza, co wynikało m.in. z wielkich zmian w obrębie populacji mieszkańców wsi. Bardzo duża ich część zginęła z powodu chorób czy głodu, bądź wywędrowała w poszukiwaniu lepszych warunków życia.

W 1741 r. Śląsk wraz z księstwem wrocławskim stał się częścią Prus. Po początkowych kontrybucjach, nakładanych w efekcie wojen śląskich (1740-1763) pomiędzy Austrią a Prusami, nastąpił okres odbudowy i dynamicznego przyrostu ludności, co w konsekwencji doprowadziło do wzrostu uprzemysłowienia i szybkiego rozwoju kraju. Wprowadzono nowy podział administracyjny - w miejsce księstwa wrocławskiego utworzono powiat wrocławski. Wojny prowadzone przez Prusy w celu zjednoczenia Niemiec oraz wojny napoleońskie nie spowodowały zbyt wielkich strat materialnych w regionie, który rozwijał się szybko. W 1815 r. (kongres wiedeński) powiat wrocławski znalazł się w nowo utworzonej Prowincji Śląsk, w Królestwie Prus, od 1871 r. w Cesarstwie Niemieckim. Cały kraj się rozwijał, a intensyfikacja rozwoju nastąpiła przed I wojną światową.

W okresie I wojny światowej (1914-1918), choć region dolnośląski stanowił głębokie zaplecze frontu, wielu mieszkańców poległo na froncie. W wielu miejscowościach powstały pomniki ofiar poświęcone poległym. Nowo powstała Republika Weimarska (1919 r.) podzieliła Śląsk na dwie prowincje: Dolny i Górny Śląsk. Panował głód, wybuchały rewolucyjne wystąpienia, w 1929 r. wybuchł tzw. wielki kryzys, szalała hiperinflacja. Sytuacja ta, będąca pożywką dla skrajnych ideologii oraz silna akcja propagandowa stronnictw partyjnych, doprowadziły do przejścia władzy w 1933 r. przez NSDAP. Indoktrynacja państwa nazistowskiego objęły tereny gminy. W celu zmniejszenia bezrobocia podjęto w 1934 r. budowę autostrady tzw. Reichsautobahn, z Berlina do Bytomia, przez Wrocław i Opole. W latach 30. podjęto przygotowania do wojny. Jednym z elementów regionalnej polityki było usuwanie słowiańskich śladów na Śląsku. W 1938 r. nastąpiła kulminacja pogromu Żydów.

W okresie II wojny światowej przychodziły transporty z jeńcami wojennymi i robotnikami przymusowymi, których zatrudniano w zakładach przemysłowych i gospodarstwach rolnych. Kres wojnie na Śląsku położyła tzw. operacja dolnośląska Armii Czerwonej rozpoczęta w lutym 1945 r. W dniu 16 lutego rozpoczął się atak na Wrocław i kilkumiesięczne walki oraz oblężenie miasta. Dolny Śląsk, zwłaszcza Wrocław i jego okolice poniosły ogromne straty materialne - zniszczeniu uległo 50-70% zabudowy. Po wojnie nastąpiła niemal całkowita wymiana ludności.

W wyniku zmian administracyjnych między 1950-1975 Powiat Wrocławski składał się z dwóch miast (Kąty Wrocławskie, Sobótka) i 6 gmin w tym (Kobierzyce). W 1975 r. zlikwidowano powiaty. Na lata 1990-1998 przypada okres funkcjonowania Urzędu Rejonowego Rządowej Administracji Ogólnej we Wrocławiu, który wykonywał zadania i kompetencje administracji rządowej. W jego skład wchodziło 15 gmin, m.in. gmina Kobierzyce. W pocz. 1999 r. wprowadzono trójstopniowy podział, ponownie powstał Powiat Wrocławski, złożony z 9 gmin, w tym z Gminy Kobierzyce.

² M. M. Machnik, Reformacja we Wrocławiu, strona internetowa Parafii ewangelicko-augsburskiej Opatrzności Bożej we Wrocławiu <https://www.naszaparafia.pl/reformacja-we-wroclawiu/> (dostęp 03.08.2023)

5.3. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy – dziedzictwo materialne

Na kształt krajobrazu kulturowego, prócz warunków naturalnych i położenia geograficznego, najbardziej istotny wpływ miały uwarunkowania społeczno-polityczne. Dzieje gminy są nierozzerwalnie związane z losami powiatu wrocławskiego i Dolnego Śląska. Na przestrzeni przeszło 1000 lat jej tereny zmieniały swoją przynależność administracyjną i państwową, uzyskując niepowtarzalny kulturalny i zwyczajowy charakter. Wielonarodowa i wielowyznaniowa specyfika regionu zadecydowały o wielkim bogactwie jego dziedzictwa kulturowego.

Szybkiemu rozwojowi obszaru gminy sprzyjało jej usytuowanie w obszarze skrzyżowania dwóch ważnych historycznych szlaków komunikacyjnych i handlowych: szlaku bursztynowego, który biegł od Morza Bałtyckiego przez Wrocław i Bramę Morawską do Północnych Włoch oraz traktu z Kijowa i rejonu Morza Czarnego przez Kraków i Wrocław do Norymbergi i Pragi. Ogromne znaczenie miało również sąsiedztwo z Wrocławiem - miastem, dla którego urodzajne tereny gminy od średniowiecza stanowiły zaplecze żywnościowe. Sąsiedztwo prężnie rozwijającego się Wrocławia, również współcześnie istotnie wpływa na rozwój gospodarczy gminy.

Najbardziej wyrazisty przejaw krajobrazu kulturowego stanowi dziedzictwo materialne. Obejmuje wszystkie ślady działalności człowieka: od sieci dróg i przestrzennych układów osadniczych, przez budownictwo mieszkalne, gospodarcze, przemysłowe, architekturę dworską, sakralną, municypalną, założenia parkowe i cmentarne, po zabytki ruchome i archeologiczne.

5.3.1. Układy ruralistyczne wsi

Większość wsi gminy Kobierzyce posiada rodowód wczesnośredniowieczny. Sieć osadnicza występowała tu już w X-XI w., zwłaszcza na urodzajnych ziemiach bliżej Wrocławia. Osady składały się z kilku lub kilkunastu gospodarstw o nieregularnym układzie pól. Ze względów obronnych przybierały kształt okolic lub owalnic, gdzie zwarta zabudowa wokół centralnego, wspólnego placu zabezpieczała dostęp do wsi od strony pól.

Najsilniej w rozwoju wiejskich układów przestrzennych zaznaczyła się kolonizacja i lokacja wsi prowadzona w XIII i XIV w. Powstawały tzw. ulicówki - gdzie zabudowania rozmieszczano gęsto po obu stronach prostej drogi, owalnice i - o wiele rzadsze na tych terenach - łańcuchówki. Organizator wsi, czyli zasadzca, dzielił ziemię na łany, każdy osadnik otrzymywał 1 łan, zasadzca kilka. W lokacji na prawie niemieckim chłopci mieli prawo dziedziczenia i sprzedaży ziemi. We wsi działał samorząd, na czele którego stał zasadzca, później sołtys, który często był właścicielem karczmy i młyna. Upowszechniła się trójpolówka, co pozwoliło zwiększyć plony.

Okres folwarczno-pańszczyźniany, XV-XVIII w., to czas dalszych przeobrażeń układów wiejskich, wynikający ze wzrostu zaludnienia i rozwarstwienia społecznego i majątkowego. Powstawały folwarki szlacheckie i kościelne, obiekty przemysłowe, ogrody i sady czy stawy. Uboższa ludność dostawała zgodę na budowę domów na terenach dotąd wspólnych (centralny plac, pastwiska, odłogi na skrajach wsi), co prowadziło do zagęszczenia zabudowy, powiększania wsi, powstania przysiółków, przekształcania wsi w układy wielodrożne.³

W 1 poł. XIX w. miały miejsce reformy agrarne. Kosztem własności chłopskiej powstawały wielkie majątki obszarne, w których prócz okazałych zespołów reprezentacyjnych z parkami i zespołów folwarcznych, powstawały obiekty przemysłowe: browary, cegielnie, gorzelnie, spichlerze, młyny parowe, wapienniki i inne. Zmiany te większej intensywności nabrały pod koniec XIX w. i w 2 poł. XX w. Likwidowano szachownice pól, nadając gruntom chłopskim regularny zblokowany układ. W zabudowie wyróżniały się duże gospodarstwa chłopskie niepodlegające podziałom rodzinnym, rosła ilość małych domów bezrolnych i małorolnych chłopów. Zagęszczały one zabudowę w centrum wsi lub na jej obrzeżach, tworząc

³ Program opieki nad zabytkami powiatu..., ibidem

nowe przysiółki i kolonie. Powstawały obiekty użyteczności publicznej: gospody, szkoły, sklepy, piekarnie, masarnie, stacje kolejowe, remizy strażackie i inne. Charakterystyczne w krajobrazie stały się aleje drzew owocowych rosnących wzdłuż pól oraz gęsta sieć dróg bitych i kolejowych.

Historyczne układy ruralistyczne zachowały się w obszarze większości wsi gminy Kobierzyce. Chronione są układy miejscowości: Bąki, Bielany Wrocławskie, Biskupice Podgórne, Budziszów, Chrzanów, Cieszyce, Damianowice, Dobkowice, Domasław, Jaszowice, Krzyżowice, Królikowice, Kobierzyce, Ksieginice, Kuklice, Magnice, Małuszów, Nowiny, Owsianka, Pełczyce, Pustków Wilkowski i Żurawski, Raclawice Wielkie, Rolantowice, Solna i folwark Solna, Szczepankowice, Szczepankowice Małe - folwark, Ślęza Lasowa, Tyniec Mały, Tyniec nad Ślężą, Tyńczyk, Wierzbica - przysiółek Krzyżowic, Wierzbie, Wysoka, Żerniki Małe, Żurawice.

5.3.2. Zabudowa wiejska i wiejskie budynki użyteczności publicznej

Budownictwo na terenie wsi gminy Kobierzyce funkcjonowało już od XVI w., ale do końca XVIII w. przeważało budownictwo drewniane i konstrukcje ryglowe. Obecna historyczna zabudowa pochodzi z 2 poł. XIX w. i pocz. XX w. Najczęściej występują dwukondygnacyjne domy murowane, nakryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi, gładko tynkowane, z drobnymi detalami w postaci gzymsów, podziałów pasowych, czasem w postaci pilastrów, gzymsów i owalnych otworów w części szczytowej. Bardzo rzadko występują budynki w konstrukcji ryglowej lub ryglowo-murowanej.

Cennym komponentem krajobrazu kulturowego gminy są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych, zwykle wyróżniające się formą i sposobem zagospodarowania otoczenia: szkoły, świetlice wiejskie, karczmy, remizy strażackie, etc. Część tych obiektów straciła historyczne funkcje, a ich adaptacja do nowych potrzeb pociągnęła przekształcenia formy. Przykłady z terenu gminy Kobierzyce są stosunkowo nieliczne. Zabytkowe budynki szkół znajdują się w miejscowościach: Bielany Wrocławskie, Tyniec nad Ślężą, Szczepankowice, Wierzbie, dom ludowy w Tyńcu Małym i remiza strażacka w Kobierzycach.

5.3.3. Założenia rezydencjonalno-gospodarcze, dwory, parki i folwarki

W skład tej grupy zabytków wchodzi zamki, pałace, dwory wraz z dopełniającymi je założeniami parkowymi i zespołami folwarcznymi. Zespoły te położone są głównie w okolicach Masywu Ślęży oraz w malowniczych dolinach rzeki Ślęży - ze względu na walory obronne, później też reprezentacyjne i widokowe.

W Gminie Kobierzyce najstarszym zabytkiem architektury świeckiej jest wieża mieszkalno-obronna w miejscowości Ślęza (2 poł. XIV-XV w.), obecnie otoczona zamkiem Topacz.

W okresie od XVI do poł. XVII w. wykształciła się forma dworu o zwartej bryle. Dwory te, często otoczone fosą (dwór w Wierzbicach, ok. 1600 r.), powstawały czasem w miejscu wieży mieszkalnej, do której dostawiano skrzydła późniejszej siedziby, np. mający formę manierystyczną z 1615 r., zamek Topacz w Ślęzie. Renesansową siedzibą szlachecką jest dwór w Bielanych Wrocławskich, otoczony pozostałością fosy. Dworem nawodnym był też renesansowy dwór w Solnej (1614 r.), powiększony i przekształcony w 1 ćw. XVIII w., obecnie zrujnowany.

Formy barokowe w architekturze pałacowej gminy pojawiły się stosunkowo późno. Z reguły rozbudowywano stare założenia, poddając je barokizacji, czego przykładem jest pałac w Wierzbicach. Renesansowy dwór z 1600 r., rozbudowany został w 1730 r. według projektu Ch. Hacknera, do trójskrzydłowej rezydencji na rzucie litery C, która na przełomie XVIII w. i XIX w. otrzymała kostium klasycystyczny. Klasycyzm na terenie gminy reprezentowany jest skromnie - poprzez dwór w Bielanych Wrocławskich przy ul. Kłodzkiej 14 (tzw. zespół dworski Zieleniec), zbudowany być może w XVIII w., przekształcony zapewne w 1 poł. XIX w.

Być może od podstaw powstał w XVIII w. pałac w Krzyżowicach – to skromna budowla odwołująca się do wzorców z XVII w., z piętrem o konstrukcji ryglowej. Obok stanął dom czeladny w analogicznej konstrukcji. Około poł. XIX w. obydwa budynki połączono nadając im walor eklektyzmu łączący barok z neobarokiem oraz neogotykiem.

Większość budynków pałacowych obecną formę, a zwłaszcza wystrój elewacji i wnętrz, uzyskało w XIX w. i pocz. XX w. W większości reprezentują eklektyzm z przewagą elementów jednego lub kilku stylów historycznych, zwykle neorenesansu (Szczepankowice, Królikowice, Cieszyce) lub neorenesansu i neobaroku (Kobierzyce) z dodatkiem neoklasycyzmu (Biskupice Podgórne), neogotyku (Krzyżowice), a nawet z elementami secesji (Pustków Żurawski).

Zniszczenia podczas II wojny światowej i powojenna rabunkowa gospodarka, zaniedbania i celowa dewastacja spowodowały, że wiele pałaców zostało rozebranych lub pozostaje w formie ruiny. Podobna sytuacja dotyczy parków, a zwłaszcza zespołów folwarcznych. Poniżej omówione zostały najcenniejsze zespoły gminy.

Wśród najcenniejszych ze względu na walory historyczne, architektoniczne i stan zachowania na terenie Gminy Kobierzyce, znajdują się zespoły opisane poniżej.

Bielany Wrocławskie, zespół dworski i folwarczny⁴, ul. Wrocławska - obejmuje dwór z końca XVI w., oficyny mieszkalne i mieszkalno-gospodarczą, spichlerz, stodołę i oborę. Dwór, otoczony pozostałościami fosy, od wschodu sąsiaduje z niewielkim stawem i parkiem, od zachodu - z budynkiem stajni stojącym wzdłuż ul. Wrocławskiej. Park wchodzi również na teren dziedzińca gospodarczego, na płd. od dworu. Budynki gospodarcze w większości z XIX w. - zmieniły swoje funkcje. Podobnie późnobarokowy spichlerz z ok. poł. XVIII w.: trójkondygnacyjny, nakryty mansardowym dachem. Zespół został rozparcelowany, zlikwidowano sad i część parku, w pozostałej części wyeksponowano kamienne rzeźby i ozdobne elementy architektoniczne. Renesansowy dwór być może miał kształt podkowy - o czym mogą świadczyć przylegające do korpusu pomieszczenia piwnic przykryte kolebkami z lunetami. W 1663 r. obiekt został splądrowany i pozbawiony wyposażenia, był wielokrotnie remontowany, także współcześnie.

Dwór to budynek posadowiony na wysokiej, oszarpowanej, kamienno-ceglanej podmurówce, wzniesiony w konstrukcji ryglowej z tynkowanym wypełnieniem, częściowo uzupełniony cegłą. Założony na rzucie prostokąta, dwutraktowy, z sienią na osi, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, nakryty wysokim dachem czterospadowym. Otwory drzwi i okien prostokątne. Od 2005 r. stanowi własność prywatną.

Bielany Wrocławskie, tzw. zespół dworski Zieleniec - położony na terenie dawnego Bledzowa - wioski włączonej do Bielany po II wojnie światowej. Obecnie w skład zespołu wchodzi: dwór ul. Kłodzka 14 i budynek gospodarczy ul. Kłodzka 12. Dwór o klasycystycznych cechach, zbudowany zapewne w XVIII w., przekształcony w I poł. XIX w.

Biskupice Podgórne, zespół pałacowy z parkiem i folwarkiem - w XIX w. znajdowały się tu trzy, potem dwa zespoły folwarczne, które w końcu XIX w. nabyła rodzina Hirschel z Wrocławia. W końcu XIX w. rozebrano dotychczasowy dwór i, na terenie jednego z zespołów gdzie znajdował się obszerny park, Georg Hirschel wznosił pałac: eklektyczny, łączący elementy neorenesansu, klasycyzmu i baroku. Istniejący wcześniej, klasycystyczny pałac należący do dzierżawcy został rozebrany w 1975 r. Od 1995 r. zespół należy do prywatnych właścicieli.⁵

Pałac założony na rzucie zbliżonym do kwadratu, z ryzalitami w osiach elewacji północnej, południowej i wschodniej oraz dwoma skrajnymi pseudoryzalitami - w elewacji zachodniej, między którymi trójjarkadowy podcień i taras. W południowo-wschodnim narożu - trójkondygnacyjna wieża zwieńczona baniastym hełmem. Budynek wysoko podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty mansardowym dachem,

⁴ Oprac. M. Czyszczoń, OT NID we Wrocławiu, 10.09.2015, Portal NID Zabytek.pl [https://zabytek.pl/pl/obiekty/bielany-wroclawskie-dwor_\(dostep:07.08.2023\)](https://zabytek.pl/pl/obiekty/bielany-wroclawskie-dwor_(dostep:07.08.2023)); Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria Nowa. t. 4, z. 2. Województwo wrocławskie. Sobótka, Kąty Wrocławskie i okolice, Warszawa 1991

⁵ Pałac, Biskupice Podgórne., Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, E. Dymarska, 2001 [https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-240594/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161477/4_\(dostep:07.08.2023\)](https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-240594/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161477/4_(dostep:07.08.2023))

rozcłonkowanym szczytami ujętymi w spływy wolutowe. Murowane i tynkowane elewacje dzielone horyzontalnie gzymsami kordonowymi i podokiennymi, na parterze i w narożach boniowane. Otwory okienne prostokątne i zamknięte łukiem okrągłym, częściowo w opaskach, na piętrze - zwieńczone odcinkami gzymsu; w szczytach pilastry i sterczyny. We wnętrzu zachowana klatka schodowa, fragmenty kasetonowego stropu, posadzka w części wschodniej.

Pałac znajduje się na terenie parku krajobrazowego założonego w latach 70. XIX w., zachowanego w pierwotnych granicach, z mało czytelnym pierwotnym układem. Park położony jest po północnej i zachodniej stronie rezydencji, na naturalnym skłonie w kierunku półn. Ze względu na podmokły teren zorganizowano tu system stawów, strumieni i, związany z nim, układ alejek spacerowych, co nadało parkowi romantyczny charakter: duży staw na północnym obrzeżu, trzy mniejsze, nieregularne w części wschodniej i północnej – rozlokowane w pobliżu rozległej polany ze śladami alejek, konturowanej szpalerem drzew (kasztanowce i jesiony) oraz owalny staw z wyspą - na wprost zachodniej elewacji pałacu. W starodrzewie parku dominują lipy drobnolistne, jesiony wyniosłe, kasztanowce białe. Pojedynczo: klon srebrzysty, platan klonolistny, dąb błotny, kasztanowiec czerwony, lipa krymska.

Obecnie na wprost elewacji wschodniej powstał regularnie prostokątny staw o wciętych narożach, wkomponowany w parterowy ogród ozdobny typu francuskiego. Park otacza kamiennie-ceglany mur ozdobiony wieżyczkami z kulistymi zwieńczeniami. Z budynków gospodarczych zachował się jedynie budynek mieszkalny w południowo-wschodniej części pierwotnego założenia.

Cieszycze, pałacyk - z lat 70. XIX w. w formie eklektycznej willi włoskiej z przewagą elementów neorenesansowych. Zachowany w formie ruiny. Zespół folwarczny z pocz. XIX w. usytuowany jest od północy, za drogą (ul. Kasztanowa). Niewielki park, powstały z lat 20. XX w. na bazie ogrodu z końca XIX w., zlokalizowany jest po półd. stronie ul. Kasztanowej. Posiada półowalny kształt z ruiną pałacu w części północnej, od zachodu zamknięty jest ceglany murem. Do zachodniej elewacji pałacu przylega regularna, prawie prostokątna polana, ograniczona od północy i południa drzewami. Po południowej stronie rezydencji - ogród ozdobny, w nawiązaniu do tradycji założeń regularnych, z prostokątnym stawem pośrodku zamkniętym od wschodu i zachodu drzewami sadzonymi rzędowo. Układ dróg wewnętrznych zmieniony, zachowany starodrzew, w którym dominuje lipa drobnolistna, dąb szypułkowy, kasztanowiec biały, żywotnik wschodni, klon polny sosna czarna i wejmutka oraz świerki - iglaki pochodzą z nasadzeń z lat 20. XX w. Park jest zarośnięty samosiewem, niepielęgnowany. Na terenie parku wzniesiono dwa domy mieszkalne, teren ogrodzono murem z pustaków.

Dobkowice, niewielki zespół dworski, ul. Partyzantów 5 - dwór, dwie obory i niewielki park od wschodu, za dworem. Ogrodzony teren jest własnością prywatną.

Kobierzyce, zespół pałacowy z parkiem i folwarkiem⁶ - pałac wybudowano w poł. XVIII w. jako nieduży obiekt w stylu śląskiego baroku. W 1884 r. został gruntownie przebudowany i powiększony, uzyskując walory stylu historycznego z przewagą elementów baroku i renesansu. Pełni funkcję siedziby władz Gminy Kobierzyce.

Obecnie pałac wzniesiony jest na rzucie litery L, złożony z prostokątnego korpusu ujętego prostopadłymi skrzydłami, skierowanymi na północny zachód, wysuniętymi ryzalitowo od strony fasady oraz nieco szerszego obiektu na przedłużeniu skrzydła południowo-zachodniego. Korpus dwutraktowy z reprezentacyjnym holem i klatką schodową - na osi. Budynek dwukondygnacyjny i trójkondygnacyjny podpiwniczony, nakryty czterospadowymi dachami mansardowymi. Ściany rozcłonkowane ryzalitami i pseudoryzalitami, dachy - szczytami, facjatkami i lukarnami. Na osi fasady czterokolumnowy portyk dźwigający taras; trzony kolumn ujęte listwami poseudboniowania. Kondygnacje dzielone i zwieńczone gzymsami i taśmowymi fryzami. Otwory okienne prostokątne, w środkowej części fasady korpusu -

⁶ Pałac, Kobierzyce, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, B. Uszałowicz-Piąty, 2001 https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-268777/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161495/1 (dostęp:07.08.2023); Ewidencja i analiza kompozycyjna założenia pałacowo-parkowego w Kobierzycach, gm. Kobierzyce, woj. Wrocławskie, Oprac. I. Rybka-Ceglacka, A. Ornatek, Wrocław 1996, Portal NID Zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-212878/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.520338/4 (dostęp:17.08.2023)

w boniowanych opaskach, pozostałe - w opaskach taśmowych. Dekoracja architektoniczna skupiona jest na osi fasady: zamknięte łukiem koszowym drzwi na taras, flankowane parą okrągłolucznie zamkniętych okien, z profilowanymi opaskami konturującymi archiwolty, rozdzielone są kolumnami o jońskich głowicach, dźwigającymi pełne belkowanie. Dwa okna środkowe facjaty, osadzone w ryzalicie flankowanym parą kolumn, zwieńczone są półkolistymi naczółkami w kształcie muszli. Po bokach - pionowe blendy i para pilastrów; głowice kolumn i pilastrów pseudokorynckie. Belkowanie pełne, gierowane, na gzymsie segmentowy naczółek ze sterczyną ujęty spływami wolutowymi i sterczynami.

Na północny-wschód od pałacu znajduje się park typu angielskiego z końca XIX w., powstały na bazie XVIII-wiecznego barokowego ogrodu. Stanowi dominujący element układu przestrzennego wsi, z którą powiązany jest poprzez folwark. Z folwarku ku północy wiedzie aleja lipowa (ul. Pałacowa), wzdłuż fasady pałacu i dalej, wzdłuż zachodniej granicy parku - stanowiąc jedną z głównych osi kompozycyjnych założenia. Park podzielony jest rowem na linii wschód-zachód; część południowa z pałacem i śladami dawnych ogrodów (teren splantowany, częściowo współcześnie zabudowany) ma charakter parku krajobrazowego, partia północna - charakter parku leśnego.

Przy pałacu zachowały się pozostałości dawnych ogrodów. Przez wschodnią elewacją pałacu - wnętrze parkowe ze starodrzewem; w południowo-wschodniej części - duży, prostokątny staw z nasypem ziemnym wzdłuż wschodniego brzegu. System rowów melioracyjnych zasilał również trzy, wyschnięte dziś, stawy w południowej części parku. Na wschód od parku znajdują się dwa duże wnętrza krajobrazowe z łąkami, konturowanymi pasami zadrzewień. Wśród nich - stawy o funkcjach ozdobnych i przyrodniczych. Łąkę południową zamyka od wschodu szpaler świerków i dębów - pozostałość obsadzenia nieistniejącej drogi.

Park leśny oddzielony jest obszerną łąką z rowem. Część wschodnia to teren dawnej bażanciarni z fragmentarycznie zachowanym gwiaździstym układem dróg; między drogami - zwarte masywy drzew, zaś w północno-wschodniej części - wnętrze ze stawem obsadzonym grabami i polana z bukami. W części zachodniej - pole uprawne, od zachodu i północy - łąki. Aleja lipowa na północy obsadzona jest lipami i kasztanowcami. Układ przestrzenny i kompozycja parku zbudowane są na zasadzie kontrastów między wnętrzami trawiastymi a zwartymi masywami drzew. W parku przeważa drzewostan rodzimy, m.in. lipy, topole, jesiony, buki, kasztanowce (również czerwone) i dęby. W parku znajduje się miejsce na biwak z drewnianą wiatą oraz siłownia i plac zabaw.

Na południu - zabudowa gospodarcza zgrupowana wokół dwóch dziedzińców. Folwark przecięty jest ul. Sportową, skąd w kierunku północnym wiedzie wspomniana ul. Pałacowa kontynuowana jako główna aleja w parku - na kolisty podjazd przed pałacem. Na północ od pałacu - parking. Między skrzydłami - ogród ozdobny. Otoczenie pałacu pozostaje nieogrodzone, jest funkcjonalnie i optycznie powiązane z parkiem.

Folwark w 2 poł. XIX w. został przekształcony w założenie dwudzielnocowe, przedzielone drogą. Zachował się przedwojenny układ z niejednorodną zabudową, której znaczna część, z domem zarządcy, datowana jest na lata 30. XX w., pozostała część - na koniec XIX w.

Królikowice, dwór - budynek dworu pochodzi z 4 ćw. XVIII w., barokowy, przebudowany w stylu neorenesansu w końcu XIX w. Budynek murowany z cegły, założony na rzucie prostokąta, wysoko podpiwniczony, dwukondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, nakryty mansardowym dachem z wydatną facjată i lukarnami. Fasadą zwrócony jest w stronę zabudowy folwarcznej, z której zachowała się oficyna dworska i dawna obora, obecnie budynek gospodarczy. Park usytuowany na południowy-zachód od pałacu, z zachowanym starodrzewem: wiąz, jesion, robinia.

Park usytuowany jest na południowo-zachodnim krańcu wsi. Zajmuje rozległy teren (ok. 30 ha), na nieregularnym planie, od północnego wschodu konturowany jest drogami, z pozostałych stron - polami uprawnymi i łąkami. Pałac zlokalizowany jest w północno-wschodniej części parku w pobliżu drogi (ul. Boczna). Wokół niego - polana i soliterowe nasadzenia drzew oraz, w pobliżu - dawna piwnica obsadzona drzewami, obecnie punkt widokowy. Południowo-wschodnią część parku zajmuje zwarty drzewostan liściasty otaczający niewielki staw i polanę. Zachowany starodrzew: olsza, świerk, topola, dąb, wiąz, jesion, robinia. Park jest zaniedbany, układ dróg i kompozycja - nieczytelne, polany zarośnięte samosiewem, budynki gospodarcze w dużej części uległy likwidacji.

Krzyżowice, zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem⁷ - pałac, dwie oficyny, pawilon ogrodowy, spichlerz, park, ujeżdżalnia (obecnie sala gimnastyczna), obory, stodoła, ruiny dworu na wyspie.

Pałac łączy relikty barokowe (skrzydła boczne) z częściami neobarokowymi (korpus) i neogotyckim (wieża). W znacznej mierze zachował reprezentacyjny wystrój wnętrz. Wzniesiony został wraz z wolnostojącą oficyną w 1 poł. XVIII w. - obydwie budynki murowane, z piętrem w konstrukcji ryglowej. Budynki zostały scalone w 1854 r., ryglowe piętra zastąpiono murowanymi, elewacje otrzymały nowy wystrój łączący barok z neoklasycyzmem. Od strony ogrodu powstała wysoka, neogotycka wieża. W 1891 r., po pożarze, pałac przebudowano w stylu neobarokowym: powstał nowy korpus, ryzality - m.in. z klatką schodową w skrzydle zachodnim, a elewacje ożywiono kamiennym detałem i portalami. Nowy wystrój otrzymały wnętrza.

Pałac murowany, z kamiennym detałem architektonicznym, trójskrzydłowy na rzucie podkowy, dwukondygnacyjny, kryty wysokimi, dwuspadowymi dachami, z wieżą od północno-zachodnią, której szersza, ostatnia kondygnacja wsparta jest na machikułach i zwieńczona krenelażem. Bryła rozczłonkowana odmiennie opracowanymi ryzalitami, lukarnami, barokowymi szczytami wieńczącymi ściany szczytowe skrzydeł. Gładko tynkowane elewacje obiega gzyms międzykondygnacyjny, wokół okien i drzwi uszakowe obramienia i portale; na elewacji północnej - kartusze z herbami rodów von Tschirsky i Tschirsky-Reichell. We wnętrzu, w skrzydle zachodnim, na parterze dwa pomieszczenia ze sklepieniami krzyżowymi o wyciągniętych szwach. W przyziemiu korpusu - sień o ścianach wyłożonych kaflami z Delft oraz sala z neobarokowym wystrojem i pasami analogicznych kaflów.

Zespół pałacowy powstał w 1 poł. XVIII w., przekształcony został ok. poł. XIX w., zabudowa folwarczna pochodzi z lat 1857-1925, willa przy zachodnim skrzydle pałacu - z lat 1891-1895, ogród ozdobny przekształcony został w park w 2 poł. XIX w. i w pierwszych dziesięcioleciach XX w. W 1947 r. zespół został siedzibą Zespołu Szkół Rolniczych; od 2000 r. - Powiatowego Zespołu Szkół nr 1 w Krzyżowicach.

Zespół rozlokowany jest w środkowej części wsi, po dwóch stronach drogi na osi południe-północ. Część reprezentacyjna z pałacem, willą, założeniem ogrodowo-parkowym i mniejszym folwarkiem znajduje się po stronie zachodniej, oddzielona od północnej pierzei folwarku drogą wiejską (ul. Zacisze). Działanie folwarczne zagospodarowane jest zielenią parkową; kompozycja parkowa rozwija się również na południe i zachód i wschód od pałacu – jest to dawny ogród z relikdami danego urzędnika. Większy folwark wschodni, położony po wschodniej stronie szosy, rozplanowany jest na rzucie zbliżonym do kwadratu, zabudowanego z trzech stron; od zachodu - zieleń leśna. Skrajna, północno-zachodnia część założenia jest niepowiązana z zabudową gospodarczą. Znajduje się tu wydłużony park z dwiema wyspami; na mniejszej z nich zachowały się ruiny dworu należącego do dóbr w Krzyżowicach Górnych. Wyspy i okolice stawu porasta las, być może ze starszego parku. Od południa przed stawem stoi budynek mieszkalny, obok lodownia.

Magnice, pałac - barokowy budynek pałacu, w XIX w. zastąpiła rezydencja w stylu neorenesansu francuskiego, która została zdewastowana. Obecny obiekt stanowi współczesną replikę poprzedniego obiektu. Otoczony jest parkiem z ogrodem, z 1830 r., wpisanym do rejestru zabytków. Zespół położony jest w południowo-wschodniej części wsi. Park zajmuje 8,4 ha, obecny pałac zlokalizowany jest na rozległej, wielobocznej polanie w środkowej części parku, zagospodarowanej współcześnie alejkami i klombami. Wejście na teren wiedzie od zach., przez bramę na osi fasady pałacu, na wprost polnej drogi wiodącej do DK8 obsadzonej aleją topoli czarnej. Miejsce po pierwotnym pałacu stanowi polana w północno-zachodniej części parku. W południowo-zachodnim narożu wydzielono boisko sportowe i obok - otoczoną ciekami wodnymi i dużym stawem - od północy posesję nr Parkowa 19. Pozostały obszar stanowi zwarty drzewostan typu rodzimego z licznymi samosiejkami, w tym lipy drobnolistne, buki pospolite odmiany purpurowej, cyprysik groszkowy, sosna czarna i pospolita oraz wejmutka, świerk pospolity. Pozostałość dawnego układu stanowią dwie drogi w północnej i wschodniej części parku oraz układ wodny: dwa rowy przecinające park, łączące się w jeden ciek w części północno-wschodniej.

⁷ Zespół Pałacowy Krzyżowice, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, I. Rybka-Ceglecka, 2000 https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-259669/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161508/1; oprac. B. Sebzda, OT NID we Wrocławiu, 09.06.2015 r., portal NID Zabytek.pl: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/krzyzowice-palac> (dostęp:07.08.2023)

Pelczyce, na terenie parku, przed pałacem, zniszczonym w 1945 r., znajduje się plac zabaw dla dzieci. Pozostałością po pałacu są sklepienie piwnice i fontanna. Park zaniedbany, ze starodrzewem, m.in. lipy, jesiony, dęby, świerki, żywotniki, topole, klony. W północnej części wschodniej granicy parku - zespół trzech oficyn mieszkalnych. Za nim od wschodu staw. Wśród zwartej zabudowy folwarku zlokalizowanego po północnej stronie ul. Kobierzyckiej - wyróżnia się stajnia - na jego pierzei zachodniej. Od zachodu i częściowo północny teren ogrodzony jest ceglany, częściowo tynkowanym murem (osobnym dla parku i folwarku) z bramami w narożu, na skrzyżowaniu ul. Kobierzyckiej i ul. Kasztanowej.

Pustków Wilczkowski, zespół pałacowo-parkowy - obejmuje wzgórek rumoszu z zachowanym elementem wejścia do piwnic - po dworze ul. Wrocławskiej 23, spichlerz dworski z XIX w., obecnie budynek mieszkalny oraz pozostałości parku z pocz. XVIII w.

Pustków Żurawski, pałac - powstał w latach 1869-1870 dla Carla Christiana Naehrich, założyciela cukrowni (rozebranej w 2011 r). W latach 1897-1898 został przebudowany, obecnie stanowi własność prywatną. Na południe i południowo-wschód od pałacu rozciąga się park krajobrazowy założony w XIX w., od wschodu folwark, od zachodu przylegały zabudowania fabryki.

Jest to budynek eklektyczny zawierający elementy neobaroku i secesji, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty wysokim mansardowym dachem z licznymi lukarnami i facjatkami, o bryle rozczłonkowanej przez ryzalit zamknięty wysokim szczytem, balkony, podcienia, tarasy i wieże, z których największa, zegarowa - na osi elewacji południowej nakryta jest dwuprześwitowym hełmem. Elewacje ujęte płaskim gzymsem cokołowym, zwieńczone profilowanym gzymsem wieńczącym, prostokątne okna w opaskach. Wśród zdobniczego detalu: pilastry hermowe, kobiece twarze na licach wolut, festony roślinno-owocowe, etc., zaś we wnętrzach - sztukaterie, boazerie i witraże.

Park o powierzchni ok. 6 ha zachowany jest w formie szczątkowej: na płn. od pałacu - owalny klomb, konturowany żywopłotem, otoczony podjazdem do pałacu, przedłużonym w drogi do parku. Przy elewacji południowej - rozległa polana z dwoma pagórkami obsadzonymi drzewami. Południowo-wschodnią część parku zajmuje drzewostan parkowy z dwiema alejami skrzyżowanymi w części centralnej. W południowo-zachodnim narożniku - pagórek widokowy oraz owalny staw. Zachował się starodrzew: lipa drobnolistna, kasztanowiec biały, klon pospolity, platan klonolistny, jesion wyniosły i odmiany zwisłej, buk pospolity, sosna wejmutka, świerk pospolity, modrzew europejski, żywotnik wschodni.

Raclawice Wielkie, zachowany park z 2 poł. XIX w. i nagrobek Theodora von Schaaffhausena. Neorenesansowy pałac z końca XIX w., zniszczony podczas II wojny światowej został rozebrany. Park typu swobodnego sąsiaduje z folwarkiem zlokalizowanym od południowego-wschodu. Z pierwotnego układu zachowały się słabo czytelne dwie drogi - w zachodniej i południowo-zachodniej części parku, zaś z układu wodnego - niewielki staw w północno-wschodniej części; obok - cmentarz rodowy z cenną grupą drzew iglastych. W północnej części parku powstały nowe zabudowania mieszkalne. Park jest zdewastowany.

Solna - w skład zespołu z XVII w. wchodzi ruina dworu wzniesionego w 1614 r., z którego zachowała się baszta narożna kryta gontem i obok kilka piwnic, pałac z 2 poł. XIX w., obecnie budynek mieszkalny, park z okazami lip i buków oraz folwark. Pałac na rzucie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, nakryty płaskim dachem. W elewacji ogrodowej wydatny taras, w elewacji bocznej trójkondygnacyjna wieża na rzucie kwadratu. Detal architektoniczny ogranicza się do gzymśów: kordonowego, podokiennych i wieńczącego oraz odcinków gzymsu nadokiennego i opasek okiennych.

Park zajmuje obszar czworoboku z trzech stron zamkniętego ulicami wiejskimi, od południa - drogą polną. Pośrodku zlokalizowany jest pałac, z rozległą polaną od południa i drogami dojazdowymi od północy i wschodu. Przy drodze z północy, stanowiąca zapewne oś kompozycyjną, zlokalizowana baszta. Starodrzew z dominacją: dąb szypułkowy i lipa drobnolistna oraz robinia akacja. Liczne samosiewy.

Szczepankowice, pałac - XIX w., neorenesansowy, obecnie budynek mieszkalny. Jest to budynek na rzucie litery L, z użytkowym poddaszem w obrębie wysokiej ściany kolankowej i strychu, nakryty niskim dachem czterospadowym, z rozległym gankiem w elewacji wschodniej, zwieńczonym tarasem i gankiem wejściowym z tarasem - we frontowym narożu. Ściany tynkowane, ze śladami boniowania, dzielone gzymsami, zachowana klatka schodowa z oryginalną stolarką.

Pałac otacza niewielki park założony jako ogród ozdobny około połowy XIX w., w końcu XIX w. uzupełniony na obrzeżach drzewami. W południowej części - zachowane zabudowania folwarczne, wokół trapezowego dziedzińca, w części zachodniej - trawiasta łąka. Założenie otoczone jest częściowo murem, najlepiej zachowanym w części północnej. Drugi folwark zlokalizowany jest na po północnej stronie drogi.

Śleza, dwór z wieżą mieszkalną, obecnie Zamek Topacz⁸ - jest przykładem połączenia późnośredniowiecznej, gotyckiej siedziby rycerskiej z manierystycznym dworem, który uległ kolejnym przebudowom. Pierwotna siedziba - trójkondygnacyjna, podpiwniczona wieża nakryta czterospadowym dachem, otoczona wałem ziemnym i fosą - powstała w 2 poł. XIV-XV w. W 1 poł. XVI w. nadbudowano kondygnację z attyką, zakładając w partii przyziemia i pierwszego piętra sklepienia o wyciągniętych szwach sklepiennych. Przed 1618 r. przy południowo-wschodnim narożu wieży wzniesiono manierystyczny dwór nakryty dwuspadowym dachem rozczłonkowanym rzędami wysokich facjat, z kamiennym portalem do sklepionej, przelotowej sieni; w wieży wprowadzono fascjowe obramienia okien i portale, a oba budynki połączono komunikacyjnie wieżą nowej klatki schodowej, usytuowaną w narożu. W XVIII w. do zachodniej elewacji wieży dobudowano barokowy budynek kuchni (rozebrany po 1974 r.), część wnętrza pokryto polichromią. W latach 1857-1863 r. obiekt zmodernizowano: poszerzono część otworów okiennych, nadbudowano wieżę klatki schodowej, wprowadzono nowe podziały wnętrza. W latach 1863-1889 nadbudowano wieżę mieszkalną o mezzanino i nakryto ją dachem czterospadowym.

Pałac wzniesiony na rzucie litery L: czterokondygnacyjna wieża z mezzaninem nakryta dachem czterospadowym oraz dwukondygnacyjne, prostokątne skrzydło dworu nakryte dachem dwuspadowym z wysokimi facjatami o manierystycznych szczytach. W narożu budynków sześciokondygnacyjna wieża klatki schodowej, nakryta dachem osłoniętym attyką. Elewacje skrzydła dworu i klatki schodowej tynkowane, elewacje wieży - ceglane z użyciem zendrówki. Otwory okienne w fascjowych obramieniach z piaskowca i opaskach w tynku. W fasadzie manierystyczny, boniowany, piaskowcowy portal. Wnętrze jednotraktowe z przelotową sienią sklepioną kolebką. Na pierwszym piętrze wieży mieszkalnej - sklepienie sieciowe wsparte na pilastrach i półkolumnie z kielichowym kapitelem oraz kominek z datą 1618 i herbem wrocławskiego mieszczanina Niciusa.

Własność majątku w Ślezy ulegała wielokrotnym zmianom. W okresie powojennym, do 1972 r. mieścił się tu zakład karny, następnie obiekt pozostawał w administracji Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego „Wysoka”. Od 1996 r. dwór pozostaje w rękach prywatnych. W latach 2004-2011, po przeprowadzeniu gruntownego remontu, który poprzedziły badania archeologiczno-architektoniczne, został zaadaptowany na hotel „Zamek Topacz”.

Dwór z relikami fosi (1 poł. XVII w.), posadowiony w otoczeniu parku (2 poł. XIX w.), jest powiązany przestrzennie z folwarkiem, usytuowanym w południowo-wschodniej części zespołu. Na terenie folwarku znajduje się klasycystyczny spichlerz z XVIII w. Obecnie zespół został przystosowany do funkcji rekreacyjnych - na terenie parku (50 ha), przez który przepływają rzeki - Śleza i Młynówka, znajduje się staw z wyspą, łąki, czy korty tenisowe. Jest tu też Muzeum Motoryzacji.

Historyczny park miał powierzchnię 7,3 ha, w tym 2,3 ha wód i otaczał pierwotne założenie od południowego- wschodu i zachodu, obecnie został powiększony na południe i północny-zachód. Granicę północną i zachodnią założenia, wzdłuż ul. Głównej i Parkowej stanowi ceglany mur, w części tynkowany granicę zachodnią - rzeka Śleza. Na południowy-zachód od pałacu - rozległe jezioro z dwiema wyspami.

⁸ Oprac. B. Sebzda, OT NID we Wrocławiu, 28.10.2014, Portal NID Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/sleza-dwor-z-wieza-mieszkalna> (dostęp:07.08.2023)

Tyniec nad Ślężą, Dom Kawalerów Maltańskich - do 1810 r. własność joannitów. Dom wzniesiony w 1 poł. XVI w., zniszczony w czasie wojny trzydziestoletniej i odbudowany w 1698 r., powiększony ok. 1782 r., przebudowany w XIX w. Budynek murowany z kamienia i cegły, dwuskrzydłowy, na rzucie litery L, dwukondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym i dwuspadowym. Składa się z części mieszkalnej i gospodarczej. W fasadzie wydatny dwukondygnacyjny ryzalit oraz skromny barokowy portal.

Przed budynkiem dobrze zachowany trójskrzydłowy układ zabudowań folwarcznych z XVII-XVIII w. Pałac, na wschód od zamknięcia zespołu, wzniesiono w 1782 r. Do pałacu przylegał barokowy park z rzeźbami, skomponowany ze stawem, którego brzegi umocniono piaskowcowym obramieniem. Klasycystyczny pałac, zniszczony w czasie wojny, został rozebrany w latach 70. XX w. Pozostałości parku zaniedbane.⁹

Ogólna powierzchnia parku to ok. 3 ha, teren płaski, nieogrodzony. Całość założenia ma kształt prostokąta, od południa ograniczonego rzeką Ślężą. Wzdłuż dłuższych boków - dwie aleje grabowe, pośrodku - staw i ruiny dwóch ogrodowych altan. Park jest zaniedbany, zarośnięty samosiejkami, pierwotna kompozycja nieczytelna.

Z zespołu folwarcznego zachowały się: spichlerz, stajnia, obora, chlewnia, budynki mieszkalne; w miejscu stodoł - współczesny budynek inwentarski.

Wierzbie, zespół pałacowo-parkowy i folwark - pałac, obecnie Zakład Opiekuńczo-Wychowawczy¹⁰ prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr Św. Józefa, wzniesiony został ok. 1600 r. (obecnie skrzydło wschodnie), w 1730 r. został rozbudowany i przekształcony w barokowy, trójskrzydłowy dwór; na przełomie XVIII i XIX w. otrzymał formę klasycystyczną. Przypuszcza się, że barokową przebudowę prowadził wrocławski architekt Christoph Hackner (nawiązanie do wrocławskiego pałacu Hatzfeldów).

Budynek trójskrzydłowy, podpiwniczony, o dwukondygnacyjnym korpusie i skrzydłach parterowym i dwukondygnacyjnym, nakryty dachami dwu- i czterospadowym oraz mansardowym z lukarnami. Korpus dzielony pilastrami w porządku wielkim, z gzymsem cokołowym i wieńczącym oraz odcinkami gzymsu nad oknami. Pośrodku fasady trójosiowy ryzalit pozorny, mieszczący główne wejście i późnobarokowe kartusze herbowe z 1730 r. związane z rodem von Hund.

Zespół zajmuje teren wydłużony na linii północ-południe, z sąsiedztwie folwarku - od północnego-zachodu. Pałac usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu, ujęty oficyną mieszkalną od wschodu i budynkiem gospodarczym od zachodu; po południowo-zachodniej stronie - współczesny budynek mieszkalny. Południową część zespołu zajmuje park krajobrazowy z końca XIX w., otoczony kamiennie-ceglanym, tynkowanym murem. Teren płaski, lekko wzniesiony przy ogrodowej elewacji pałacu. Teren uporządkowany, alejki wyasfaltowane, poszycie bez samosiewów. Wśród starodrzewu: lipy drobnolistne, kasztanowce, platany, świerki, choina kanadyjska, jesion, sosna czarna, robinia. Park jest zadbane, zieleń na bieżąco pielęgnowana.

W części północnej znajdował się sad i ogród warzywny, zachowany w stanie szczątkowym, wydzielony murem, z pozostałościami domów dla pracowników folwarcznych. Dawny folwark stanowi odrębny kompleks budynków zgrupowanych wokół pięciobocznego dziedzińca, wśród nich: stajnia z budynkiem pomocniczym, dwie obory, dwie stodoły, budynek gospodarczy oraz dwie bramy i gorzelnia.

Wysoka, zespół dworski z parkiem i folwarkiem - pałac nie istnieje, we wschodniej części wsi zachował się park, oficyna dworska z ok. 1900 r. i, do niedawna - zabudowania folwarczne z końca XIX i pocz. XX w. Obecnie na terenie części parku wznosi się współczesna zabudowa. Teren w znacznej części ogrodzony metalowym parkanem na murowanych słupkach. Park zaniedbany, układ alejek nieczytelny.

⁹ Dom Kawalerów Maltańskich, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, E. Sawińska, 1996, portal NID zabytek.pl: https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-231276/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161572/2

¹⁰ Pałac, obecnie Zakład Leczniczo-Wychowawczy, Wierzbie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, A. Czystoń, 2000 portal NID Zabytek.pl: [https://zabytek.pl/pl/obiekty/wierzbie-palac/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161590/4_\(dostęp:07.08.2023\)](https://zabytek.pl/pl/obiekty/wierzbie-palac/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161590/4_(dostęp:07.08.2023))

5.3.4. Cmentarze

Cmentarze tworzą ważny element krajobrazu kulturowego. Są elementem dziedzictwa materialnego - opatrzone zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego - jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania - oznakować tablicami informacyjnymi.

Zabytkowe obiekty cmentarne Gminy Kobierzyce zlokalizowane są przy każdej parafii. Są to cmentarze przykościelne - najstarsze, z reguły zakładane wraz z budową pierwszego kościoła, obecnie najczęściej pozbawione pierwotnej funkcji, zagospodarowane zielenią. W XIX w. cmentarze lokowano poza granicami miejscowości. I są to cmentarze katolickie i poewangelickie lub tylko miejsca pocmentarne. Najwięcej z nich z pochodzi z XIX w. Reprezentują rozmaite trendy stylistyczne, wielkość i jakość artystyczną. Stan zachowania cmentarzy jest zróżnicowany. Cmentarze przykościelne i parafialne są w dobrym stanie, uporządkowane, oznakowane, ogrodzone. Natomiast cmentarze poewangelickie i miejsca pocmentarne są w bardzo złym stanie, zatraciły pierwotny układ, są zarośnięte, zaniedbane, nieogrodzone.

Cmentarze przykościelne, jako najbliższe otoczenie kościoła, z reguły wpisane do rejestru zabytków, objęte są ścisłą ochroną konserwatorską.

Bielany Wrocławskie, cmentarz przy kościele pw. św. Andrzeja Apostoła - powstał ok. poł. XIV w. Otoczony kamienno-ceglanym (1520-1550), od zewnątrz tynkowanym murem wzmocnionym szkarpami, zataczającym lekko nieregularny krąg. Od południa - kwadrat cmentarza katolickiego. Usytuowany pośrodku kościół otoczony jest obejściem wyłożonym kostką cementową, ze ścieżkami wiodącymi do bramy, grotty maryjnej i pozostałości grobowca - przy murze zachodnim, dookoła trawnik i kilka nagrobków historycznych (obmurowania mogił, żeliwne krzyże, metalowe ogrodzenie) i współczesnych oraz zieleń wysoka. Na ścianie kościoła płyta nagrobna Anny von Utmann (1654 r.).

Domasław, cmentarz przy kościele pw. Św. Wojciecha - jest jednym ze starszych cmentarzy przykościelnych¹¹, wzmiankowanym po raz pierwszy w XIII w. Ze średniowiecznego kościoła zachowała się wieża z XVI w., przy której wzniesiono kościół współczesny. Cmentarz jest otoczony kamienno-ceglanym, partiami tynkowanym murem (XVI w.) zataczającym krąg. W części południowo-zachodniej zachował się dawny budynek bramny, zapewne z XVI w., wzmiankowany w 1686 r., kiedy został odnowiony. W części południowo-wschodniej cmentarz jest przedłużony w trapez dawnego cmentarza ewangelickiego; tu brak ogrodzenia między cmentarzem a bezpośrednim otoczeniem kościoła. Cały teren został uporządkowany, zamieniony na park zagospodarowany alejkami brukowanymi kostką granitową, trawnikami, żywopłotami i swobodnie rosnącymi krzewami oraz i zielenią wysoką (lipa, kasztanowiec).

Kobierzyce, cmentarz komunalny przy ul. Spółdzielczej - niewielki, prostokątny, z kaplicą cmentarną i pozostałościami nagrobków z cmentarza przedwojennego. Otoczony kutym ogrodzeniem z metalowych prętów osadzonych na ceglanych słupkach i ceglany cokole. Teren przecięty aleją lipową.

Magnice, cmentarz przy kościele pw. NSPJ - dawna kaplica grobową rodziny von Rath, z pocz. XX w.: półowalny teren z kościołem w części północno-wschodniej, ogrodzony ceglany, tynkowanym murem, rozczłonkowanym wyższymi słupkami i prostokątnymi blendami, przecięty alejką wiodącą od bramy do kościoła. Zachowanych kilka starszych nagrobków.

¹¹ Budynek bramny, obecnie budynek mieszkalny, Domasław, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, E. Dymarska, 1995, portal NID zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-268745/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161486/1, (dostęp: 17.08.2023)

Tyniec Mały, cmentarz - otoczony kamiennie-ceglanym murem, z użyciem płyt nagrobnych, z furką od wschodu (ok. poł. XVIII w.) i ceglana bramą od zachodu. Teren uporządkowany, zagospodarowany alejkami, trawnikami i pielęgnowanymi drzewami. Zachowana przedwojenna płyta nagrobna i krypta - przy południowej ścianie kościoła. Przed murem cmentarza - granitowa kapliczka słupowa, pokutna z XV-XVI w.

Tyniec nad Ślężą, cmentarz - z poł. XIII w. zajmuje półowalny teren z kościołem w części zachodniej, otoczony kamiennym murem z dwiema bramami. Nagrobki rozmieszczone są w części północnej i północno-wschodniej, w pozostałej części - trawa. Wokół kościoła obejście wyłożone kostką granitową, ze ścieżkami wiodącymi do bram, w murze - współczesna kaplica maryjna, kaplica Serca Jezusowego - dawny pomnik poległych w I wojnie światowej (1920 r.), a także kapliczka pokutna z fragmentem trzonu osadzona w murze. Na trawniku cokoły figur z parku pałacowego. Na zewnątrz - grupa rzeźbiarska z rzeźbą Św. Jana Nepomucena (XVIII w.).

Wierzbie, cmentarz warowny - z lat 1353-1360 przy kościele pw. Bożego Ciała i MB Częstochowskiej, owalny, z kostnicą, otoczony kamiennym, częściowo tynkowanym murem (1 poł. XVII w.) Arkadowa, okrągłoluczna brama i zamknięta odcinkiem łuku bramka usytuowane są w południowo-zachodniej części, w prostym odcinku muru. Teren wokół kościoła wyłożony kostką brukową, zagospodarowany trawnikami i niskimi żywopłotami oraz zielenią wysoką (lipy). Historyczne i współczesne nagrobki zgrupowane wzdłuż muru i przy ścianie kościoła (nagrobki księży). Z części zachowanych płyt utworzono lapidarium - wokół sarkofagu barona Rudolfa Hildebranda von Hund. z XVIII w. Obok płyta pamiątkowa poświęcona pamięci niemieckich mieszkańców Wierzbic. Na murze cmentarza płyty nagrobne i epitafia z XVI i XVII w., pochodzące z wnętrza kościoła, wtórnie wmurowane w 1939 r. Wśród nich całopostaciowe płyty nagrobne Hedwig von Reibnitz z d. von Unwürde (1587 r.) i Dipranda von Reibnitz (1575 r.).

Inne cmentarze - nieużytkowane i miejsca pocmentarne to:

- Szczepankowice, na północ od wsi – niewielki, prostokątny teren zarośnięty drzewami, otoczony murem ceglany, wyznaczonym przez kaplicę i bramę;
- Wierzbie - poewangelicki cmentarz z ok. 1840 r., na południe od wsi z ok. 1840 r., ulokowany wśród pól, prowadzą do niego dwie drogi, widoczny jako kępa drzew;
- -Królikowice, na północno-wschodnim krańcu wsi;
- Pustków Wilczkowski na północny-zachód od wsi - nieregularny teren zarośnięty drzewami;
- Małuszów, ul. Parkowa, na północ od wsi – niewielki, prostokątny teren zarośnięty drzewami;
- Domasław - cmentarz ewangelicki, obecnie park, przy ul. Kwiatowej;
- Raclawice Wielkie, Grób Theodora von Schaaffhausena w przypałacowym parku.

5.3.5. Kościoły i inne obiekty sakralne

Kościół, obok zespołów rezydencjonalnych, należą do najcenniejszych zabytków gminy, ze względu na czas powstania i walory architektoniczne. Większość wpisana jest do rejestru zabytków i prezentuje dobry, bądź bardzo dobry stan zachowania.

Zdecydowana większość to kościoły gotyckie, co ma związek z szybkim rozwojem sieci parafialnej w okolicach Wrocławia oraz wczesną lokacją. Najstarsza jest parafia w Tyńcu nad Ślężą wzmiankowana w okresie 1170-1189, należąca do joannitów sprowadzonych pod koniec XII w. Kościół wzniesiony został ok. poł. XIII w., rozbudowany na przełomie XIII/XIV w. W 1254 r. wzmiankowano kościół w Domasławiu (pozostała wieża z XVI w.), w XIV w. wzmiankowano kościoły na Bielanych Wrocławskich (obecny z XVI w.), w Tyńcu Małym (XV/XVI w.) i Wierzbicach (2 poł. XIV-koniec XVI w.). Gotyckie świątynie w gminie to w niewielkie budowle jednonawowe, wzniesione z cegły i lokalnego kamienia, orientowane, z wieżą od zachodu lub przy prezbiterium.

W okresie reformacji katolickie świątynie przejmowali protestanci, w nieznacznym stopniu je przebudowując (budowa empór, łóż kolatorskich). Wojna trzydziestoletnia (1618-1648) przyniosła próby

fortyfikowania kościołów. Świątynie otaczano obronnym murem, np. w Domasławiu, Bielanych Wrocławskich czy Wierzbicach. W okresie kontrreformacji i przejmowania kościołów protestanckich przez katolików, ewangelicy korzystali ze świątyń poza terenem gminy Kobierzyce. Po konwencji w Altranstädt w 1707 r. użytkowali również kościół w Domasławiu.

Na terenie Gminy Kobierzyce gotyckie kościoły funkcjonują współcześnie. W dobie baroku rozbudowano je o nowe elementy, zbarokizowano wnętrza i wyposażenie. Gdy od poł. XIX w. zaczęły dominować tendencje historyzmu, pojawiły się formy neoromańskie i neogotyckie, częstą praktyką stała się regotycyzacja wnętrza i wymiana wyposażenia kościołów na neogotyckie - np. kościół w Tyńcu Małym. Jedynym obiektem sakralnym z późniejszego okresu wzniesionym na terenie gminy jest neoromańska kaplica mieszcząca grobowiec rodziny von Rath, z 1905 r., zaprojektowana przez mistrza murarskiego Karla Bernhardta z Niemczy, w 1984 r. przystosowana do funkcji kościoła, obecnie kościół filialny pw. NSPJ w Magnicach.¹²

Poniżej opisane zostały najcenniejsze zabytki sakralne z terenu gminy.

Bielany Wrocławskie, kościół pw. Św. Andrzeja Apostoła - późnogotycki kościół z kaplicą i kruchtą z XVII w., po raz pierwszy wzmiankowany w 1331 r., obecny datowany na lata 1500-1530. W 1621 r. dobudowana kaplica i kruchta południową, w 1663 r. wzmocniono stare lub złożono nowe sklepienie w prezbiterium. w 1768 r. - wzniesiono nową, drewnianą górną kondygnację wieży; w XIX i XX w. liczne remonty.

Kościół orientowany, salowy, z prosto zamkniętym, niewyodrębnionym prezbiterium i nawą oraz z prostokątną wieżą od zachodu. Elewacje korpusu ceglane z użyciem zendrówki, górna część wieży drewniana, zwieńczona ostrosłupowym hełmem z gloriętą. Od północnego prezbiterium - zakrystia i kaplica oraz współczesna salka katechetyczna, od południa - prostokątna kruchta z ryglowym szczytem i z aneksem klatki schodowej na emporę - od zachodu. Korpus przykryty wysokim, dwuspadowym dachem, kruchta - dachem dwuspadowym, zakrystia z kaplicą - dachem pulpitowym. W bocznych ścianach prezbiterium ostrołuczne otwory okienne z piaskowcowymi maswerkami, w ścianie wschodniej - trzy ostrołuczne blendy okienne, tynkowane; podobnie w szczycie wschodnim - blendy, przeprute otworami zamkniętymi odcinkiem łuku. Wnętrze z wciągniętymi przyporami, podzielone półkolistym łukiem tęczowym, przykryte jest sklepieniem krzyżowym z wyciągniętymi szwami.

Tyniec Mały, kościół pw. Wniebowzięcia NMP - późnogotycki, z regotycyzowanym wnętrzem.¹³ Parafia potwierdzona w 1353 r., obecnie kościół wzniesiony w latach 1493-1516. W latach ok. 1585-1654 świątynia protestancka. W 1752 r. barokizacja obiektu: wprowadzenie sklepienia zwierciadlanego w nawie, poszerzenie otworów okiennych, budowa kruchty zachodniej w konstrukcji ryglowej i aneksu wieży. Kościół wielokrotnie remontowano w XIX w. i I ćw. XX w.; w 1931 r. przeprowadzono regotycyzację wnętrza. Wnętrze nakryte sklepieniami krzyżowymi w systemie Rabitza z żelaznymi żebrami, łuk tęczy zmieniono na ostrołuczny, podobnie otwory okien. Nowa polichromia wewnątrz powstała w 1964 r. (R. Bielecki), w 1995 r. barokową kruchtę zastąpiono większą nową, murowaną, nawiązującą do wcześniejszej.

Kościół orientowany, murowany z cegły z użyciem zendrówki, oszkarpowany, na rzucie zbliżonym do kwadratu, z węższym, prosto zamkniętym prezbiterium i przylegającą do niego od północy, czworoboczną wieżą nakrytą czterospadowym hełmem, z zakrystią w przyziemiu. Przy wieży od zachodu prostokątny aneks w konstrukcji ryglowej (1752 r.), od zachodu kruchta. Nawa i kruchta nakryte dachami dwuspadowymi, prezbiterium trójspadowym; aneks przy wieży dachem pulpitowym. Zachodni szczyt nawy tynkowany, dekorowany płyciną z datą 1493. Elewacje zwieńczone gzymsem, ostrołuczne otwory okienne w tynkowych, prostokątnych obramieniach. Wnętrze salowe, nawa i prezbiterium nakryte jednoprzęsłowymi sklepieniami krzyżowymi. Zakrystia przesklepiona kolebą o obniżonej strzałce.

¹² Kaplica cmentarna i grobowiec rodziny non Rath, Magnice, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, B. Kołtowski, 2018, portal NID zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/kaplica-z-grobowcem-rodz-342607/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.163071/1, (dostęp: 17.08.2023)

¹³ Oprac. B. Sebzda, OT NID we Wrocławiu, 07.10.2014 r., Portal NID Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/tyniec-maly-kosciol-parafialny-pw-wniebowzięcia-najświętszej-ma> (dostęp: 07.08.2023)

Tyniec nad Ślężą, kościół pw. św. Michała Archanioła - zbudowany został w związku ze sprowadzeniem w końcu XII w. Joannitów, których obecność potwierdzono dokumentami w latach 1170-1189. Budowę kościoła rozpoczęto ok. poł. XIII w. - prezbiterium i zakrystia, pozostała część powstała najpóźniej na przełomie XIII/XIV w. Obiekt był kilkakrotnie przebudowywany: w 1534 r. (nadbudowa wieży), w 1715 r. (odbudowa po pożarze w 1714 r., oraz w XIX w.: wymiana stropu i wykonanie otwartej więźby dachowej, budowa kruchty i dwóch klatek schodowych, tynkowanie elewacji.

Kościół orientowany, jednonawowy z nieco węższym i niższym, poligonalnie zamkniętym prezbiterium (w którego rzucie czytelny jest układ pierwotnego kościoła: kwadratowej nawy z pięcioboczną apsydą). Do prezbiterium od południa przylega prostokątna, dwukondygnacyjna zakrystia, z niewielkim aneksem klatki schodowej w narożu. Od zachodu czterokondygnacyjna wieża na rzucie kwadratu, zwieńczona baniastym hełmem z belwederem i z klatką schodową od południa. Ściany murowane, tynkowane, w prezbiterium i w korpusie oraz klatkach schodowych zwieńczone fryzem arkadkowym. Ściana prezbiterium rozczłonkowana ostrołucznymi blendami wspartymi na cokole, przeprutymi mniejszymi, ostrołucznymi otworami okien. Okna korpusu ostrołuczne, w wieży - zamknięte odcinkiem łuku. W przyziemiu wieży, półkoliście zamknięty, profilowany portal. Prezbiterium otwarte do wnętrza ostrołukiem tęczy, nakryte, podobnie jak nawa, dwuspadowym stropem deskowym wspartym na ozdobnych kratownicach ze snycerskimi obróbkami o neogotyckiej proveniencji.

Wierzbie, kościół pw. Bożego Ciała i MB Częstochowskiej - gotycki, wielokrotnie przebudowany, wzmiankowany w 1358 r. Obiekt wielofazowy, wielokrotnie przebudowywany.¹⁴ Prezbiterium powstało w 2 poł. XIV w. lub pocz. XV w., nawa i zakrystia - zapewne na pocz. XVI w. Ok. 1540 r. kościół przebudowano - na osi korpusu stanęła, masywna wieża. W końcu XVI w. podwyższono dach nawy, urządając spichlerz na poddaszu: rozebrano wieżę, w jej miejscu wnosząc znacznie węższą, z wyciągiem do transportu zboża. W 1612 r. pod zakrystią powstała krypta Adama Reibnitza, ok. 1746 r. przy nawie od północy - aneks z kryptą Hildebrandta Rudolfa von Hund und Altgrottkau. Po 1892 r. - powstała kruchta południowa i nowy portal zachodni. Około 1975 r. rozebrano aneks z kryptą i wzniesiono współczesną przybudówkę.

Kościół murowany z cegły z użyciem zendrówki. Jednonawowy, z nieco węższym, prostokątnym prezbiterium z zakrystią od północy, z wąską wieżą na osi fasady; do nawy od północy przylega aneks, od południa - kruchta. Nawa nakryta wysokim dachem dwuspadowym, prezbiterium trójspadowym, wieża - nieznacznie wyższa od szczytu - wysokim dachem ostrosłupowym. Prezbiterium oszkarpowane narożnie i od południowa, okna w elewacji południowej - ostrołuczne, w elewacji wschodniej - ostrołuczna blenda okienna, elewacja północna ślepa. Południowa elewacja nawy trójosiowa, elewacja północna - ślepa. W wieży okrągłolucznie zamknięty otwór drzwi, w ceglanym obramieniu. Wnętrze przykryte jest stropem.

W kościele pw. Wniebowzięcia NMP zachowała się jedynie późnogotycka wieża z XVI w., do której współcześnie dobudowano nowy kościół.

¹⁴ Oprac. M. Czyszczoń, 17.03.2017 r., portal NID Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-277937> (dostęp:07.08.2023)

5.3.6. Obiekty obronne

Dzieła obronne na terenie gminy reprezentowane są m.in. przez nowożytnie fortyfikacje Twierdzy Wrocław, zachowane w miejscowości Wysoka. Znajdowały się tam dwa obiekty: Punkt Oporu Piechoty nr 16 i Punkt Oporu Piechoty nr 17, który został wyburzony w 2015 r.

5.3.7. Zabytki techniki

Zabytki techniki są również bardzo istotne dla wizerunku krajobrazu kulturowego, świadcząc o zdobyciach technicznych i gospodarce regionu w czasach historycznych. Na terenie gminy zachowało się ich stosunkowo niewiele i związane są głównie z kolejnictwem.

Przez teren Gminy Kobierzyce przebiegały linie kolejowe; nr 266/285 (Wrocław Główny-Świdnica Kraszowice-Jedlina Zdrój) i nr 310 (Kobierzyce - Łagiewniki Dzierżoniowskie - Piława Górna). Budowa linii przebiegała etapami od lat 80. XIX w., gdy stopniowo nacjonalizowana Kolej Górnośląska przystąpiła do intensywnej rozbudowy połączeń lokalnych przebiegających przez urodzajne tereny rolnicze na południe od Wrocławia. Początkowo połączono Strzelin z Łagiewnikami (1883 r.), potem z Niemczą (1884 r.) i z Piławą Górną (1889 r.). Odcinek Kobierzyce-Jordanów-Łagiewniki otwarto w 1898 r., kiedy równolegle budowano łącznik z Sobótki Zachodniej do Świdnicy. W 2 poł. 90. lat XX w. zamknięto linie dla ruchu pasażerskiego, ok. 2000 r. - dla towarowego. Wobec dynamicznego rozwoju aglomeracji Wrocławia podjęto decyzje o przywróceniu obu linii: 285 do Świdnicy i 310 do Piławy. Prace mają zakończyć się w 2024 r.

Na terenie gminy kolej przebiegała przez miejscowości: Bielany Wrocławskie, Domasław, Kobierzyce, Wierzbice, Pustków Żurawski i Pustków Wilczkowski. Zachowało się szereg historycznych elementów infrastruktury kolejowej, w tym: zespoły lub pojedyncze budowle dworców kolejowych (Bielany Wrocławskie, Kobierzyce, Domasław, Pustków Wilczkowski, obecnie dom, mieszkalny), budynki dróżnicze i budynek toalety (Wierzbice), wieże wodne (Pustków Wilczkowski, Kobierzyce). Większość z zachowanych budowli, wzniesiona została ok. 1884 r., wszystkie cechuje charakterystyczna ceglana architektura dworców regionu.

W 2 poł. XIX w. na terenie gminy Kobierzyce istniały dwie cukrownie: w Kobierzycach i Pustkowie Żurawskim; obydwie rozebrane, po cukrowni w Pustkowie zachowały się dwa kominy. Z istniejących w XIX w. gorzelni pozostał zespół gorzelni w Rolantowicach z pocz. XX w. i gorzelnia w Wierzbicach.

Stacje transformatorowe zachowały się w miejscowościach: Bielany Wrocławskie, Biskupice Podgórne, Kuklice, Małuszów

Cennym obiektem są dwa budynki stacji benzynowych przy węźle autostradowym w Bielanych Wrocławskich, reprezentują typ Fürstenwalde, projektu autorstwa Friedricha Tammsa. Zostały oddane wraz z uroczystym otwarciem autostrady w 1937 r. Budynki północny i południowy – symetryczne, mają kształt równoramiennej trójkąta prostokątnego o zaokrąglonych wierzchołkach. Cokół i gzymsy wyłożone szarym granitem. Nakrywa je płaski, żelbetowy dach w kształcie litery V, wychodzący poza obrys budynku i osłaniający dystrybutory. Stacje uległy uszkodzeniom podczas działań wojennych i przywrócono je do życia w dniu 20 grudnia 1953 r.¹⁵

¹⁵ T. Kulak. Wrocław - przewodnik historyczny, Wrocław 2000

5.3.8. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie Gminy Kobierzyce to głównie wyposażenie kościołów i ich detale architektoniczne, ale też zachowane fragmentarycznie wyposażenie pałaców i dworów, zbiory muzeów, zabytki sztuki sepulkralnej, a także obiekty małej architektury - figury, krzyże i kapliczki przydrożne. Wśród najcenniejszych:

- Bielany Wrocławskie, kościół pw. św. Andrzeja: kamienny portal z prezbiterium do zakrystii, późnogotyckie, rzeźbione sakramentarium z piaskowca z veraikonem (1520-1530), niekompletna granitowa kropielnica (XV w.); zespół rzeźb ze średniowiecznego ołtarza, umieszczony w neogotyckiej nastawie: Madonna z Dzieciątkiem na lwie (pocz. XV w.) i cztery figury świętych; barokowy drewniany, polichromowany ołtarz główny (1710 r.) z obrazem z pocz. XVIII w., chrzcielnica (1710-1720), klasycystyczny prospekt organowy (1819-1820), neogotycki ołtarz boczny (1889 r.) i ambona (1849 r.); w elewacji kruchty wmurowane płaskorzeźbione piaskowcowe tablice herbowe.
- Tyniec Mały, kościół pw. Wniebowzięcia NMP: późnogotyckie sakramentarium z piaskowca zdobione herbem i datą 1516; ołtarz główny z 1931 r. z użyciem barokowych rzeźb i nastawą zastąpioną witrażem przedstawiającym Grupę Ukrzyżowania (sygn. F. Maner, 1931 r.) oraz rokokowym tabernakulum z 1756 r.; manierystyczna ambona (2 ćw. XVII w.) ze snycerską dekoracją (ok. 1756 r.), klasycystyczna chrzcielnica (koniec XVIII), rokokowy stolik przyścienny w zakrystii (3 ćw. XVIII w.), krucyfiks i dwa świeczniki (XVIII w.). Przed murem cmentarza kościelnego kapliczka słupowa z piaskowca z XV-XVI w.
- Tyniec nad Ślężą, kościół pw. św. Michała Archanioła; w prezbiterium sześć wczesnogotyckich słuźek z kapitelami zdobionymi motywami palmet i wici roślinnej - wsporników pierwotnego sklepienia; barokowe ołtarze, w tym architektoniczny ołtarz główny (1699 r.) z obrazem MB Passawskiej - kopia obrazu z Passawy (1622 r.); rokokowe ołtarze boczne (1748 r. i 1753 r.), neogotycka ambona z barokowymi rzeźbami czterech ewangelistów i z Bogiem Ojcem w zwieńczeniu baldachimu (1714 r.), chrzcielnica z marmuru ze sceną chrztu Chrystusa w Jordanie na drewnianej pokrywie (1690 r.); cztery wielkoformatowe obrazy Johanna Jacoba Eybelwiesera (1717-1720) - artysta wykonał również renowację obrazu MB Passawska i polichromie stropu (niezachowane). Ponadto organy Edwarda Theinerta (1893 r.). Wyposażenie odnowione została w 1892 r. przez malarza i pozłotnika Karola Krachwitza.

Przed kościołem stoi grupa rzeźbiarska ze słupową figurą św. Jana Nepomucena z 1733 r., przypisywaną J. Urbanskiemu; na postumencie kartusze ze scenami śmierci Jana Nepomucena (wrzucenie z mostu do Wełtawy) i herb fundatora: Johanna Josepha von Götzena oraz inskrypcją fundacyjną z chronostychem.

- Wierzbice, kościół paraf. pw. Bożego Ciała: ołtarz główny zestawiony został w 1939 r. z elementów starszego tryptyku ze sceną Ostatniej Wieczerzy (1733 r.) i scenami chrystologicznymi malowanymi na skrzydłach (1592 r.); późnobarokowa ambona z przedstawieniem czterech ewangelistów (1733 r.); prospekt organowy (ok. 1730 r.) z organami (1827 r.); późnogotycka figura Matki Bożej z Dzieciątkiem (ok. 1450 r.). Na cmentarzu zespół kamiennych płyt nagrobnych w cmentarnym murze - z XV-XVII w.

Wśród wyposażenia obiektów dworskich wymienić należy:

- Bielany Wrocławskie, dwór, ul. Wrocławska 7 - polichromowany strop belkowy (XVII w.).
- Kobierzyce, pałac - tablica inskrypcyjna na elewacji południowej poświęcona Carlowi von Rath.
- Wierzbice, pałac, obecnie Zakład opiekuńczo-leczniczy - dwa barokowe kartusze i portal (XVIII w.).

Inne obiekty, w tym kapliczki i krzyże przydrożne:

- Chrzanów - kapliczka w środku wsi, 1 poł. XIX w.
- Damianowice - krzyż pokutny w północnej części wsi na rozwidleniu dróg, XIV-XVI w.
- Tyniec Mały - kapliczka pokutna naprzeciw wejścia do kościoła.
- Tyniec nad Ślężą - dobrze zachowany relikwiarz dawnego prawa karnego - murowany z cegły pręgierz z zachowanymi kółkami do przywiązywania skazańców. Przypuszcza się, że pochodzi z XVIII lub

przełomu XVIII/XIX w. Pierwotny trzon obiektu wtórnie obudowano w latach 1903-1904, dodając czterospadowy daszek zwieńczony kulą armatnią.

- Tyniec nad Ślężą - kaplica Serca Jezusowego, dawniej pełniąca rolę pomnika poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców (1920 r.) oraz, na cmentarzu - kapliczka pokutna w murze cmentarza (XVI w.)

Na terenie gminy działa jedno, prywatne Muzeum Motoryzacji, w kompleksie Zamku Topacz, prowadzone przez Towarzystwo Automobilowe Topacz. W ramach muzealnej ekspozycji prezentowanych jest ok. 130 pojazdów - samochodów i motocykli.

5.3.9. Zabytki archeologiczne

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program AZP - Archeologiczne Zdjęcie Polski - podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się archeologiczne badania powierzchniowe. Bardziej szczegółowe badania prowadzone są w formie badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych nad pracami inwestycyjnymi. Przebadane stanowiska o znacznej wartości kulturowej wpisane są do rejestru zabytków. Pozostałe znajdują się w ewidencji zabytków archeologicznych. Nie jest to zbiór zamknięty i nie można wykluczyć, iż w wyniku dalszej weryfikacji i prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady działalności człowieka. Baza danych AZP stanowi źródło aktualnej wiedzy o terenie i stanowi podstawę kolejnych etapów badawczych: kwerendy archiwalnej w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, badań powierzchniowych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty - występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególnie problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżnić można ich różne rodzaje: grodziska - pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne - zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych. One też zwykle są przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb konserwatorskich. Zabytki archeologiczne o własnej formie krajobrazowej, po odpowiednim zabezpieczeniu i przygotowaniu, mogą stanowić atrakcję turystyczną.

W Gminie Kobierzyce zinwentaryzowano szereg cmentarzysk szkieletowych i ciałopalnych oraz grodziska, m.in.: Bielany Wrocławskie, Magnice, Szczepankowice, gródki stożkowate w Wysokiej czy we wsi Nowiny.

Duża część zasobu ma jednak charakter jedynie archiwalny, zagrożeniem dla istniejących obiektów jest niewłaściwie prowadzona gospodarka rolna (zbyt głęboka orka) oraz duże inwestycje gospodarcze i drogowe. Na terenie gminy ustalono 7 stref ochrony archeologicznej: na Bielanych Wrocławskich, w Kobierzycach, w Krzyżowicach, Magnicach, Nowinach, Szczepankowicach i Wysokiej, a z uwagi na duże walory archeologiczno-kulturowe terenów gminy, wszystkie jej miejscowości znajdują się w strefie obserwacji archeologicznej.

Do najciekawszych stanowisk należy zespół stanowisk w Domasławiu, składający się z wielu znalezisk pochodzących z różnych epok.

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału poznawczego. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym

i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie formułowania ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń. Przepisy te należy ująć w postaci nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w użytkowaniu terenów, zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz.U. z 2021 r. poz. 2404). Ponadto zapisy planu muszą spełniać wymogi norm prawnych ustalone w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz.U. z 2016 r. poz. 283).

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

Prowadzenie poszukiwań zabytków bez pozwolenia jest przestępstwem ściganym z urzędu – art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków. Znalazcy przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzennego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.4. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne, jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa przekazywany jest z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Obejmuje tradycje i przekazy ustne, w tym język, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Obowiązkiem władz gminnych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

Gmina Kobierzyce przynależy do województwa dolnośląskiego. Skomplikowana historia Ziemi Odzyskanych, niemal całkowita wymiana ludności po 1945 r., pozbawiła region ciągłości kulturowej. Charakterystyczną cechą obecnego Dolnego Śląska jest złożoność kulturowa, wielokulturowość występująca w płaszczyźnie etnicznej, narodowej i religijnej. Na przedwojenne, przeważnie niemieckie dziedzictwo kulturowe odgrywające ogromną rolę w kształtowaniu wizerunku regionu, nałożyło się bogactwo tradycji przyniesionych przez powojennych migrantów. Na terenie Gminy Kobierzyce osiedlili się głównie przybysze z Polski Kresowej oraz centralnej, a współcześnie osiedlają się tu mieszkańcy Wrocławia.

Współistnienie wielu kultur prowadziło do powstania kultury współczesnej, co szczególnie dobrze czytelne jest w języku regionu. Gwary osadników nawarstwiały się i mieszały się ze sobą. Doprowadziło to do powstania dialektów mieszanych, w następnym etapie - do integracji językowej. W wyniku procesu integracji językowej powstała polszczyzna ogólna z niewielkimi elementami gwarowymi różnej genezy, w zależności od pochodzenia jej użytkowników.

Postęp cywilizacyjny spowodował, że w dobie globalizacji kultura niematerialna podlega unifikacji i modyfikacjom. Jednak niektóre jej treści, w szcążkowej i zwykle zmodyfikowanej formie, trwają nadal. Np. zwyczaje związane z kalendarzem świąt kościelnych czy rodzinnych, religijność wyrażana przez uczestnictwo w mszy świętej, dbałość o kapliczki i krzyże przydrożne, zwyczaj pielgrzymowania do sanktuariów, sakralizacja obchodów świąt państwowych czy patriotycznych. Nadal w domach przechowuje się palmy wielkanocne, wianki z ziół poświęcone w oktawę Bożego Ciała czy bukiety zbóż i kwiatów poświęcone w dniu 15 sierpnia. Przypisywane są im cudowne właściwości: ochrona przed nieszczęściami, pomoc w chorobie lub np. podczas burzy.

Tradycje podtrzymują zwykle Koła Gospodyń Wiejskich istniejące w Kobierzycach, Bielanych Wrocławskich, Domaślawiu, Pustkowie Wilczkowskim i Tyńcu Małym, Tyńcu nad Ślężą i Ślężie, współpracujące z Kobierzyckim Ośrodkiem Kultury. Uczestniczki biorą aktywny udział w imprezach organizowanych przez gminę i sołectwa Kobierzyce oraz Kobierzycki Ośrodek Kultury, gdzie przedstawiają swoje specjały kulinarne oraz prezentują własne prace plastyczne. Organizują dla mieszkańców biesiady, Andrzejki, Sylwestra czy Ostatki. Najpopularniejszym świętem w gminie są Dożynki - czas dziękczynienia za plony. Obchody zaczynają się tradycyjnie Mszą Świętą w kościele parafialnym w Kobierzycach, po czym korowód z kościoła przechodzi na stadion sportowy, gdzie obchody są kontynuowane. Starostowie Dożynek przekazują na ręce Wójta i Przewodniczącego Rady chleb upieczony z tegorocznych zbiorów. Następnie odbywa się tradycyjne Misterium Chleba, a po nim delegacje sołectw prezentują wykonane przez siebie wieńce dożynkowe.

Dziedzictwo niematerialne wyraża się również poprzez działalność zespołów folklorystycznych. Na terenie Gminy Kobierzyce od 1989 r. działa wokalnie-instrumentalny Zespół Folklorystyczny Jarzębina liczący 20 osób. Jego brzmienie jest wzbogacone o różnorodne instrumentarium: akordeon, flet, flażolet, tarkę, tamburyno, bęben, skrzypce, harmonijkę, banjo, saksofon, klarnet, buračybas, puzon, damskie kłapaki oraz gitarę basową. Zespół nagrał szereg płyt, łącznie zarchiwizował ok. 120 piosenek. W swoim dorobku artystycznym zgromadził szereg nagród na festiwalach i przeglądach folklorystycznych.

Krzewieniem kultury na terenie gminy aktywnie zajmuje się Kobierzycki Ośrodek Kultury (KOK). Obiekt ten składa się z biur administracyjnych, sali zajęciowych przeznaczonych dla uczestników sekcji oraz kół zainteresowań, kawiarni oraz biblioteki. Główne cele działania Kobierzyckiego Ośrodka Kultury: wychowanie do uczestnictwa w kulturze, wychowanie regionalne i patriotyczne, organizacja czasu wolnego oraz zapewnienie możliwości rozwoju i samorozwoju poprzez zagwarantowanie szerokiej oferty zajęć dodatkowych. KOK jest organizatorem uroczystości związanych z tradycjami i świętami narodowymi, a także imprez okolicznościowych. W oparciu o posiadaną bazę, KOK prowadzi również zajęcia sekcji w: Ślęzie, Tyńcu Małym oraz w Kobierzycach.

Kobierzycki Ośrodek Kultury realizuje Program Świetlic Profilaktyki Środowiskowej w miejscowościach: Damianowice, Dobkowice, Domasław, Jaszowice, Krzyżowice, Kobierzyce, Królikowice, Kuklice, Magnice, Owsianka, Pełczyce, Pustków Żurawski, Solna, Szczepankowice, Ślęza, Tyniec Mały, Tyniec nad Ślężą, Wierzbie, Żerniki Małe.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Kobierzyce nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Kobierzyce znajduje się 75 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Tabela nr 1), w tym 29 stanowisk archeologicznych. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Kobierzyce

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA REJESTRU
1	Bielany Wrocławskie	Kościół par. św. Andrzeja Apostoła	ul. Wrocławska	30	A/1250/1047	01.24.1964
2	Bielany Wrocławskie	Zespół dworski:	ul. Wrocławska	7, 9, 11	A/3837/701/W	12.22.1994
3	Bielany Wrocławskie	Dwór	ul. Wrocławska	7	A/3837/701/W	12.22.1994
4	Bielany Wrocławskie	Spichlerz	ul. Kolejowa	6	A/3838/1782	08.20.1966
5	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej I	węzeł autostradowy Bielany		A/5781/1-2	01.19.2012
6	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej II	węzeł autostradowy Bielany		A/5781/1-2	01.19.2012
7	Biskupice Podgórne	Zespół pałacowy	ul. Polna	8, 10, 12, 14	149/A/03/1-2	02.21.2003
8	Biskupice Podgórne	Pałac	ul. Polna	14	149/A/03/1-2	02.21.2003
9	Biskupice Podgórne	Park pałacowy	ul. Polna		149/A/03/1-2	02.21.2003
10	Cieszycze	Park pałacowy	ul. Kasztanowa		A/3839/546/W	01.31.1984
11	Domasław	Wieża kościoła Wniebowzięcia NMP, ob. kościół par. św. Wojciecha	ul. Wrocławska	34b	A/1225/1786	08.20.1966
12	Domasław	Budynek bramny cmentarza, ob. mieszkalny	ul. Wrocławska	34	A/1132/1-2	02.27.2009
13	Domasław	Mur wokół kościoła			A/1132/1-2	02.27.2009
14	Kobierzyce	Pałac, ob. Urząd Gminy	ul. Pałacowa	1	A/3840/367/W	04.15.1977
15	Kobierzyce	Park pałacowy	ul. Pałacowa		A/3841/427/W	10.19.1978
16	Królikowice	Pałac	ul. Boczna	12	A/3842/490/W	03.13.1981
17	Królikowice	Park dworski			A/3842/490/W	03.13.1981
18	Krzyżowice	Zespół pałacowy:	ul. Główna	2a-g	A/3843/499/W	07.29.1981
19	Krzyżowice	Pałac, ob. Zespół Szkół Powiatowych	ul. Główna	2d	A/3843/499/W	07.29.1981
20	Krzyżowice	Pawilon parkowy	ul. Główna	2d	A/3843/499/W	07.29.1981
21	Krzyżowice	Willa pałacowa	ul. Główna	2d	A/3843/499/W	07.29.1981
22	Krzyżowice	Oficyny pałacowe	ul. Główna	2, 4	A/3843/499/W	07.29.1981
23	Krzyżowice	Spichlerz	ul. Główna	2	A/3843/499/W	07.29.1981
24	Krzyżowice	Park pałacowy			A/3843/499/W	07.29.1981
25	Magnice	Kościół fil. NSPJ, d. kaplica z grobowcem rodziny von Rath	ul. św. Józefa	9	A/6160	10.31.2019

26	Magnice	Park i ogród	ul. Parkowa		A/3844/243	07.28.1950
27	Pełczyce	Park	ul. Kobierzycka		A/3845/559/W	12.27.1984
28	Pełczyce	Zespół folwarczny	ul. Kobierzycka/ Kasztanowa	25, 27, 29, 31, 33/2, 4, 6, 8	A/3845/559/W	12.27.1984
29	Pustków Żurawski	Pałac	ul. Parkowa	1	A/3846/390/W	08.4.1977
30	Pustków Żurawski	Park pałacowy	ul. Parkowa		A/3846/390/W	08.4.1977
31	Raclawice Wielkie	Park pałacowy	ul. Żernicka		A/3847/547/W	01.31.1984
32	Solna	Dwór (ruina)	ul. Krucza		A/3848/1809	08.22.1966
33	Solna	Park pałacowy	ul. Krucza		A/3849/545/W	01.31.1984
34	Szczepankowice	Park pałacowy	ul. Wrocławska		A/3850/541/W	01.31.1984
35	Ślęza	Dwór z wieżą mieszkalną	ul. Główna	12	A/3851/702	06.2.1960
36	Ślęza	Oficyna mieszkalna I	ul. Główna	12	A/3851/702	06.2.1960
37	Ślęza	Park	ul. Główna		A/3852/536/W	01.31.1984
38	Tyniec Mały	Kościół par. Wniebowzięcia NMP			A/1226/1813	08.22.1966
39	Tyniec nad Ślężą	Kościół par. św. Michała Archanioła	ul. Kościelna	8	A/1227/503	08.24.1959
40	Tyniec nad Ślężą	Dom Kawalerów Maltańskich, ob. dom mieszkalny	ul. Ogrodowa	1c	A/3853/1814	08.22.1966
41	Tyniec nad Ślężą	Park	ul. Ogrodowa		A/3854/369/W	07.24.1976
42	Wierzbice	Kościół par. Bożego Ciała i MB Częstochowskiej	ul. Lipowa		A/1228/714/W	08.9.1995
43	Wierzbice	Pałac, ob. zakład opiekuńczo- lecniczy	ul. Lipowa	44	A/3855/1819	08.22.1966
44	Wierzbice	Park i ogród	ul. Lipowa	44	A/3856/368/W	07.24.1976
45	Wysoka	Zespół folwarczny	ul. Lipowa		A/3857/537/W	01.31.1984
46	Wysoka	Park pałacowy	ul. Lipowa		A/3857/537/W	01.31.1984
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE						
47	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 1, na obszarze – 1, osada pradziejowa			89/931/Arch/1981	09.03.1981
48	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 2, na obszarze – 2, osada z XIV-XV w.			90/932a/Arch/1981/2WR	09.03.1981
49	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 3, na obszarze – 3, osada pradziejowa			91/933a/Arch/1981/3WR	09.03.1981
50	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 4, na obszarze – 4, osada z wczesnego średniowiecza			92/934a/Arch/1981/4WR	09.03.1981
51	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 5, na obszarze – 5, osada z XV-XVI w.			93/935a/Arch/1981/5WR	09.03.1981
52	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 8, na obszarze – 8, grodzisko stożkowate z 2 poł. XIII w.			94/82/Arch/1964	06.11.1964
53	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 9, na obszarze – 9, grodzisko stożkowate z XIV w.			95/57/Arch/1964	27.09.1964
54	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 23, na obszarze – 22, osada z kultury przeworskiej			96/Arch/1225/660/1988	27.12.1988

55	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 32, na obszarze – 31, osada z wczesnego średniowiecza	97/Arch/1226/661/1988	27.12.1988
56	Bielany Wrocławskie	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 35, na obszarze – 100, osada wielokulturowa	1306/741 A	
57	Chrzanów	AZP 82-27, nr stanowiska w miejscowości – 10, na obszarze – 127, osada z czasów neolitu	98/1255/690/Arch/1992	07.12.1992
58	Kuklice (administracyjnie Szczepanowice)	AZP 83-28, nr stanowiska w miejscowości – 1, na obszarze – 92, kurhan; kultura unietycka z wczesnej epoki brązu	104/126/Arch/1965	02.07.1965
59	Magnice	grodzisko	243/Arch/2004	29.03.2004
60	Nowiny	AZP 82-27, nr stanowiska w miejscowości – 1, na obszarze – 62, wieża mieszkalna z średniowiecza	99/197/Arch/1966	09.05.1966
61	Pełczyce	AZP 83-28, nr stanowiska w miejscowości – 5, na obszarze – 77, osada z okresu neolitu	100/1260/695 Arch/1992	10.12.1992
62	Pełczyce	AZP 83-28, nr stanowiska w miejscowości – 9, na obszarze – 81, osada z okresu neolitu	101/1261/696/Arch/1992	14.12.1992
63	Rolantowice	AZP 82-27, nr stanowiska w miejscowości – 1, na obszarze – 49, cmentarzysko; kultury celtyckiej z okresu lateńskiego	102/1262/697/Arch/1992	14.12.1992
64	Szczepankowice	AZP 83-27, nr stanowiska w miejscowości – 3, na obszarze – 74, grodzisko z okresu późnego średniowiecza	103/270/Arch/1967	19.04.1967
65	Ślęza	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 13, na obszarze – 45, osada; kultura przeworska	105/Arch/1223/658/1988	27.12.1988
66	Ślęza	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 19, na obszarze – 51, osada; kultura łużycka i kultura przeworska	106/Arch/1228/663/1988	27.12.1988
67	Tyniec Mały	AZP 82-27, nr stanowiska w miejscowości – 17, na obszarze – 90, osada z okresu neolitu	107/830/Arch/1976	14.09.1976
68	Tyniec Mały	AZP 82-27, nr stanowiska w miejscowości – 19, na obszarze – 92, osada; kultura łużycka (epoka brązu) i wczesne średniowiecze	108/1253/688/Arch/1992	07.12.1992
69	Tyniec Mały	AZP 82-27, nr stanowiska w miejscowości – 20, na obszarze – 93, osada wielokulturowa (od neolitu do wczesnego średniowiecza)	109/1252/687/Arch/1992	07.12.1992
70	Tyniec nad Ślężą	AZP 84-27, nr stanowiska w miejscowości – 1, na obszarze – 158, osada; neolit, okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), wczesne średniowiecze	110/778/Arch/1974	20.12.1974
71	Tyniec nad Ślężą	AZP 84-27, nr stanowiska w miejscowości – 7, na obszarze – 163, osada z epoki brązu	111/779/Arch/1974	20.12.1974
72	Tyniec nad Ślężą	AZP 84-27, nr stanowiska w miejscowości – 34, cmentarzysko birytualne kultury celtyckiej z okresu lateńskiego – III – II wiek p.n.e.	112/1254/689/Arch/1992	04.12.1992
73	Wierzbice	AZP 83-27, nr stanowiska w miejscowości – 1, na obszarze – 85, cmentarzysko z epoki brązu	113/799/Arch/1975	08.04.1975
74	Wysoka	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 4, na obszarze – 88, osada; kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich	114/Arch/1224/659/1988	27.12.1988
75	Wysoka	AZP 81-28, nr stanowiska w miejscowości – 7, na obszarze – 91, grodzisko; średniowiecze	14/Arch/2002	28.11.2002

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Gminy Kobierzyce znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego. Głównie stanowią one wyposażenie kościołów. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP Gminy Kobierzyce jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono szczegółowe zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Gmina Kobierzyce posiada obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na 100% powierzchni (w tym wszystkie tereny zurbanizowane i przeznaczone pod zabudowę). Wszystkie obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego są upublicznione w serwisie informacji przestrzennej powiatu wrocławskiego w module „Plany miejscowe” pod adresem: www.wrosip.pl albo na portalu mapowym Gminy Kobierzyce pod adresem: <https://www.voxly.pl/kobierzyce>.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2021 r., poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy o ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu o warunków zabudowy

i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków nieruchomości Gminy Kobierzyce została opracowana w 2013 r. Dopiero w 2023 r. została przyjęta Zarządzeniem Wójta – Zarządzenie Nr RINiŚ.0050.1.31.2023 Wójta Gminy Kobierzyce z dnia 8 lutego 2023 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kobierzyce. Przy opracowaniu GPOnZ wykonano aktualizację. Wykaz obiektów dołączono do GPOnZ – Załącznik nr 1 i Załącznik nr 2 (stanowiska archeologiczne).

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Dotyczy to także włączania nowych obiektów do GEZ.

Gmina Kobierzyce jest właścicielem/współwłaścicielem 19 obiektów zabytkowych, w tym 6 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 2).

Tabela nr 2. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy Kobierzyce

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	UWAGI
1	Domasław	Cmentarz ewangelicki, ob. park	ul. Lipowa, przy cmentarzu przykościelnym		
2	Domasław	Remiza strażacka	ul. Wrocławska, dz. 171/3		
3	Kobierzyce	Cmentarz katolicki (czynny)	ul. Kolejowa, na zach. od wsi		
4	Kobierzyce	Pałac, ob. Urząd Gminy	ul. Pałacowa	1	obiekt wpisany do rejestru zabytków
5	Kobierzyce	Park pałacowy	ul. Pałacowa		obiekt wpisany do rejestru zabytków
6	Królikowice	Cmentarz (nieczynny)	płn.-wsch. kraniec wsi		
7	Magnice	Cmentarz katolicki	za wsią, na wsch. od parku		
8	Małuszów	Cmentarz (nieczynny)	ul. Parkowa, na płn. od wsi		
9	Pelczyce	Park	ul. Kobierzycka		obiekt wpisany do rejestru zabytków
10	Pustków Wilczkowski	Cmentarz (nieczynny)	na płn.-zach. od wsi		
11	Pustków Żurawski	Park pałacowy	ul. Parkowa		obiekt wpisany do rejestru zabytków (współwłasność), własność dz. 10/1
12	Raławice Wielkie	Park pałacowy	ul. Żernicka		obiekt wpisany do rejestru zabytków
13	Raławice Wielkie	Grobowiec rodzinny T. von Schaaffhausen			
14	Szczepankowice	Cmentarz (nieczynny)	na płn. od wsi		
15	Szczepankowice	Pałac	ul. Wrocławska	1	współwłasność
16	Szczepankowice	Park pałacowy	ul. Wrocławska		obiekt wpisany do rejestru zabytków współwłasność
17	Tyniec Mały	D. Dom Ludowy	ul. Świdnicka	16	
18	Wierzbice	Cmentarz	na pld. od wsi		

		poewangelicki (czynny) – przejęty przez kk			
19	Żerniki Małe	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	3	współwłasność

Gmina jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Kobierzyce.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY KOBIERZYCE	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • zaktualizowana gminna ewidencja zabytków; • występowanie znaczących stanowisk archeologicznych, w tym wpisanych do rejestru zabytków; • zachowane obiekty sakralne, zespoły pałacowo-dworsko-folwarczne z założeniami parkowymi, zabytki przemysłowe, budynki użyteczności publicznej; • zachowane w znacznym stopniu historycznego układy ruralistyczne wsi; • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego oraz wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej pokrywające w 100% powierzchnię gminy; 	<ul style="list-style-type: none"> • stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków; • niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych); • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; • niewielka baza turystyczna i gastronomiczna; • uchwała w sprawie dotacji na zabytki nie obejmuje obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

<ul style="list-style-type: none"> • tereny objęte prawnymi formami ochrony przyrody – pomniki przyrody; • aktywna działalność Kobierzyckiego Ośrodka Kultury; • uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. 	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • rozbudowa ścieżek i tras rowerowych; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • położenie gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; 	<ul style="list-style-type: none"> • brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatraćanie więzi z regionem; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.

<ul style="list-style-type: none"> • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków. 	
--	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Kobierzyce. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 4). Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Kobierzyce.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Kobierzyce.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Kobierzyce

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Kobierzyce.		
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Umieszczenie w widocznym miejscu tablic informacyjnych przy wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytków.	Czy i gdzie umieszczono tablice
	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.	Czy pozyskano środki, z jakich środków, na jakie obiekty, zakres prac
	Kontynuacja w udzielaniu dotacji zgodnie z obowiązującą uchwałą w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.	Ilość złożonych wniosków, wartość przyznanych dotacji, ilość przyznanych dotacji, na jakie obiekty, zakres prac
	Realizacja zadań własnych Gminy Kobierzyce w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektów zabytkowych, będących jej własnością lub współwłasnością (Tabela nr 2).	Jakie obiekty wyznaczono do remontu, co zrealizowano, zakres działań, wartość inwestycji, czy pozyskano dofinansowanie/dotacje
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Wprowadzenie i egzekwowanie zasad ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.	Czy i jakie zapisy wprowadzono, zmieniono, dla jakich obiektów
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych parków oraz cmentarzach znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość przeprowadzonych prac, gdzie, wartość przeznaczonych środków
Dokumentacja dziedzictwa kulturowego	Coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy aktualizowano Plan
PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Kobierzyce.		
Zwiększenie świadomości kulturowej wśród dzieci i młodzieży przez jej włączenie w różne formy aktywności	Organizacja konkursów historycznych, wydarzeń w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe.	Ilość zorganizowanych konkursów, ich tematyka, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez zaangażowanie placówek oświatowych, wychowawczych oraz kościelnych w organizowanie warsztatów, pracowni, szkoleń, wykładów we ścisłej współpracy z Kobierzyckim Ośrodkiem Kultury.	Jakie działania zaplanowano, jakie zrealizowano, z kim współpracowano
	Organizacja wycieczek krajoznawczych, rowerowych po najciekawszych miejscach gminy.	

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Tworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej	Wsparcie merytoryczne w celu opracowania tablic informacyjnych zawierających podstawowe informacje na temat najbardziej wartościowych zabytków rejestrowych, które zamieszczone zostaną na zewnątrz obiektów.	Ile tablic umieszczono, gdzie, wartość przeznaczonych środków
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki
Promocja historii i dziedzictwa kulturowego	Opracowanie ulotek promujących zabytki gminy (również w formie edukacyjnej).	Czy opracowano, ilość wydanych pozycji, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków

8. Instrumentarium realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Kobierzyce),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

• instrumenty koordynacji:

- realizacja projektów i programów Gminy Kobierzyce dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• instrumenty kontrolne:

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Kobierzyce,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – co roku Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków. Wniosek składa się:

- 1) do dnia 30 czerwca, w którym dana dotacja ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
- 2) do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Dolnośląskiego – Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa uchwała nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego wraz ze zmianą przyjęta w uchwale nr XVIII/466/16 z dnia 28 stycznia 2016 r.

Dotacje z budżetu Urzędu Starostwa Powiatu Wrocławskiego – zasady udzielania dotacji określa uchwała nr XXII/257/21 Rady Powiatu Wrocławskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja jest przyznawana na rok budżetowy. Dotacja w danym roku budżetowym na wykonanie prac lub robót przy tym samym zabytku, może być przyznana w wysokości do 20% nakładów koniecznych wynikających z kosztorysu z zastrzeżeniem, że wnioskowana kwota dotacji nie może być niższa niż 10 000 zł i wyższa niż 50 000 zł. Wysokość środków finansowych na zadania, o których mowa w niniejszej uchwale, określa Rada Powiatu Wrocławskiego w uchwale budżetowej na dany rok. Wnioski kierowane są do Zarządu Powiatu Wrocławskiego w terminie do dnia 10 września roku poprzedzającego rok budżetowy, na który ma być udzielona dotacja.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Kobierzyce – udzielane są zgodnie z uchwałą nr XX/237/12 Rady Gminy Kobierzyce z dnia 28 czerwca 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu Gminy Kobierzyce na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Wnioski o przyznanie dotacji na bieżący rok budżetowy należy składać w terminie

najpóźniej do 30 września roku, w którym wnioskowana jest wypłata dotacji, w przypadku posiadania w budżecie środków finansowych. Wnioski o przyznanie dotacji na następny rok budżetowy należy składać w terminie do 15 października roku poprzedzającego rok budżetowy.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest rządowym programem, który oferuje jednostkom samorządu terytorialnego możliwość wsparcia zadań inwestycyjnych w ramach zadań wnioskodawcy polegających na ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dofinansowane z programu może być przeznaczone na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się z ewidencji zabytków, a także na udzielenie przez jednostkę samorządu terytorialnego dotacji o której mowa w art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podmiotowi trzeciemu z zachowaniem przepisów prawa regulujących przekazywanie takich dotacji.

Każdy samorząd może złożyć maksymalnie 10 wniosków w trzech kategoriach: do 150.000,00 zł, do 500.000,00 zł i do 3.500.000,00 zł.

Dofinansowane może być przyznane w wysokości maksymalnie 98 % wartości inwestycji.

Pełne informacje dotyczące naboru wniosków do programu wraz z instrukcją i ogłoszeniem o naborze znajdują się na stronie Banku Gospodarstwa Krajowego.

• Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszającym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu

wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwane przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilane ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz.U. Nr 9, poz. 87, ze zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

• **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, ngo oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Kobierzycach
11. Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu
12. Pilch J., Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska. Warszawa 2005
13. Katalog zabytków sztuki w Polsce. t. IV, z. 2. Województwo wrocławskie. Sobótka, Kąty Wrocławskie i Okolice, pod red. J. Pokory, M. Złata, Warszawa 1991
14. P. Wiszewski, R. Żerelik, Wielkie zmiany wiejskiego świata. Monografia historyczna gminy Kobierzyce, Wrocław 2015
15. Pałac, Kobierzyce, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, B. Uszałowicz-Piąty, 2001 https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-268777/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161495/1 (dostęp:07.08.2023); Ewidencja i analiza kompozycyjna założenia pałacowo-parkowego w Kobierzycach, gm. Kobierzyce, woj. Wrocławskie, Oprac. I. Rybka-Ceglacka, A. Ornatek, Wrocław 1996, Portal NID Zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-212878/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.520338/4
16. Oprac. M. Czyszczon, OT NID we Wrocławiu, 10.09.2015, Portal NID Zabytek.pl
17. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/bielany-wroclawskie-dwor>; Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria Nowa. t. 4, z. 2. Województwo wrocławskie. Sobótka, Kąty Wrocławskie i okolice, Warszawa 1991.
18. Pałac, Biskupice Podgórne., Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, E. Dymarska, 2001 https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-240594/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161477/4;
19. Zespół Pałacowy Krzyżowice, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, I. Rybka-Ceglacka, 2000 https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-259669/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161508/1; oprac. B. Sebzda, OT NID we Wrocławiu, 09.06.2015 r., portal NID Zabytek.pl: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/krzyzowice-palac>
20. Oprac. B. Sebzda, OT NID we Wrocławiu, 28.10.2014, Portal NID Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/sleza-dwor-z-wieza-mieszkalna> (dostęp:07.08.2023)
21. ¹ Dom Kawalerów Maltańskich, karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, E. Sawińska, 1996, portal NID zabytek.pl: https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-231276/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161572/2
22. Pałac, obecnie Zakład Lecznico-Wychowawczy, Wierzbice, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, A. Czyszczon, 2000 portal NID Zabytek.pl: https://zabytek.pl/pl/obiekty/wierzbice-palac/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.161590/4
23. Kaplica cmentarna i grobowiec rodziny non Rath, Magnice, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, B. Kołtowski, 2018, portal NID zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/kaplica-z-grobowcem-rodz-342607/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_02_EN.163071/1
24. Oprac. B. Sebzda, OT NID we Wrocławiu, 07.10.2014 r., Portal NID Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/tyniec-maly-kosciol-parafialny-pw-wniebowziecia-najswietszej-ma>
25. Oprac. M. Czyszczon, 17.03.2017 r., portal NID Zabytek.pl, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-277937>
26. T. Kulak. Wrocław - przewodnik historyczny, Wrocław 2000

- 27. www.nid.pl
- 28. www.nimoz.pl
- 29. www.zabytek.pl
- 30. www.stat.gov.pl/gus
- 31. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel

- 1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Kobierzyce
- 2. Tabela nr 2. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy Kobierzyce
- 3. Tabela nr 3. Analiza SWOT
- 4. Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Kobierzyce

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Spis obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kobierzyce

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
1	Bąki	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
2	Bielany Wrocławskie	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
3	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji kolejowej, ob. dom mieszkalny	ul. Dworcowa	4		
4	Bielany Wrocławskie	Budynek gospodarczy w zespole dworskim, ob. budynek gospodarczo-usługowy	ul. Kłodzka	12		
5	Bielany Wrocławskie	Dwór w zespole dworskim, ob. hotel	ul. Kłodzka	14		
6	Bielany Wrocławskie	Szkoła, ob. dom mieszkalny	ul. Kolejowa	2		
7	Bielany Wrocławskie	Spichlerz	ul. Kolejowa	6	A/3838/1782 z dnia 20.08.1966 r.	
8	Bielany Wrocławskie	Cmentarz katolicki z murem otaczającym zespół kościelny	ul. Wrocławska	dz. nr 13, 14		
9	Bielany Wrocławskie	Dwór w zespole dworskim	ul. Wrocławska	7	A/3837/701/W z dnia 22.12.1994 r.	
10	Bielany Wrocławskie	Stodoła w zespole dworskim, ob. budynek usługowy	ul. Wrocławska	7		
11	Bielany Wrocławskie	Obora w zespole dworskim, ob. budynek usługowy	ul. Wrocławska	7		
12	Bielany Wrocławskie	Zespół dworski	ul. Wrocławska	7, 9, 11	A/3837/701/W z dnia 22.12.1994 r.	
13	Bielany Wrocławskie	Oficyna mieszkalno-gospodarcza w zespole dworskim, ob. budynek usługowy	ul. Wrocławska	9		

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
14	Bielany Wrocławskie	Oficina mieszkalna w zespole dworskim	ul. Wrocławska	11		
15	Bielany Wrocławskie	Oficina mieszkalna w zespole dworskim	ul. Wrocławska	11a		
16	Bielany Wrocławskie	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	22		
17	Bielany Wrocławskie	Budynek gospodarczy – kurnik, ob. budynek usługowy	ul. Wrocławska	22		
18	Bielany Wrocławskie	Transformator	ul. Wrocławska	przy nr 22		
19	Bielany Wrocławskie	Kościół paraf. św. Andrzeja Apostoła	ul. Wrocławska	30	A/1250/1047 z 24.01.1964 r.	
20	Bielany Wrocławskie	Dom mieszkalny, ob. budynek mieszkalno-usługowy	ul. Wrocławska	32		
21	Bielany Wrocławskie	Dom mieszkalny w dawnym zespole mleczarni	ul. Wrocławska	50		d. ul. Wrocławska 52
22	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej	węzeł autostradowy Bielany		A/5781/1-2 z dnia 19.01.2012 r.	
23	Bielany Wrocławskie	Budynek stacji benzynowej	węzeł autostradowy Bielany		A/5781/1-2 z dnia 19.01.2012 r.	
24	Biskupice Podgórne	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
25	Biskupice podgórne	Dom mieszkalny	ul. Polna	4		
26	Biskupice Podgórne	Zespół pałacowo-parkowy	ul. Polna	8, 10, 14	149/A/03/1-2 z dnia 21.02.2003 r.	
27	Biskupice Podgórne	Dom mieszkalny	ul. Polna	9		
28	Biskupice Podgórne	Trafostacja	ul. Polna	9		
29	Biskupice Podgórne	Mur ogrodzeniowy	ul. Polna	9		
30	Biskupice Podgórne	Zespół dwóch budynków gospodarczych	ul. Polna	9		
31	Biskupice Podgórne	Rządca w zespole pałacowo-parkowym	ul. Polna	10		
32	Biskupice Podgórne	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	ul. Polna	14	149/A/03/1-2 z dnia 21.02.2003 r.	
33	Biskupice Podgórne	Stajnia i powozownia w zespole pałacowo-parkowym	ul. Polna	dz. nr 4/1		
34	Biskupice Podgórne	Park pałacowy w zespole pałacowo-parkowym	ul. Polna	dz. nr 6/42, 6/44	149/A/03/1-2 z dnia 21.02.2003 r.	
35	Budziszów	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
36	Budziszów	Dwór w zespole dworskim	ul. Słoneczna	16		d. nr 21
37	Budziszów	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole dworskim	ul. Słoneczna	20		d. nr 21
38	Budziszów	Budynek gospodarczy z gołębnikiem w zespole dworskim, ob. budynek gospodarczy	ul. Słoneczna	dz. nr 2/43		d. nr 21
39	Chrzanów	Historyczny układ ruralistyczny wsi				

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
40	Cieszycze	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
41	Cieszycze	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	ul. Kasztanowa	dz. nr 144/14		d. nr 25
42	Cieszycze	Park pałacowy w zespole pałacowo-parkowym	ul. Kasztanowa	dz. nr 144/14	A/3839/546/W z dnia 31.01.1984 r.	
43	Cieszycze	Świetlica, ob. budynek mieszkalny	ul. Kasztanowa	6		
44	Cieszycze	Dom mieszkalny	ul. Kasztanowa	16-18		
45	Damianowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
46	Damianowice	Dom mieszkalny	ul. Spółdzielcza	2, 2a		
47	Damianowice	Dom mieszkalny	ul. Spółdzielcza	10		
48	Dobkowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
49	Dobkowice	Pałac w zespole pałacowym	ul. Partyzantów	5		
50	Dobkowice	Obora w zespole pałacowym	ul. Partyzantów	5		
51	Dobkowice	Obora w zespole pałacowym	ul. Partyzantów	5		
52	Domasław	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
53	Domasław	Cmentarz ewangelicki, ob. park	ul. Kwiatowa	dz. nr 320/14		
54	Domasław	Cmentarz ewangelicki, ob. park	ul. Kwiatowa	dz. nr 171/21, 171/23		
55	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	1		
56	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	3		
57	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	7		
58	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	8		
59	Domasław	Budynek gospodarczy	ul. Tyniecka	8		
60	Domasław	Budynek stacji kolejowej w zespole dworca	ul. Tyniecka	9		
61	Domasław	Budynek gospodarczy w zespole dworca	ul. Tyniecka	9		
62	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	11		
63	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	7, 7a		
64	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	14, 14a		
65	Domasław	Wieża kościoła Wniebowzięcia NMP, ob. kościół paraf. św. Wojciecha	ul. Wrocławska	34b	A/1225/1786 z dnia 20.08.1966 r.	
66	Domasław	Budynek bramny cmentarza w zespole kościoła obronnego, ob. budynek mieszkalny	ul. Wrocławska	34	A/1132/1-2 z dnia 27.02.2009 r.	
67	Domasław	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	41, 41a		
68	Domasław	Mur wokół kościoła w zespole kościoła obronnego	ul. Wrocławska	dz. nr 171/23	A/1132/1-2 z dnia 27.02.2009 r.	
69	Domasław	Remiza strażacka	ul. Wrocławska	dz. nr 171/3		
70	Jaszowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
71	Jaszowice	Młyn	ul. Kłodzka	5		
72	Kobierzyce	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
73	Kobierzyce	Pałac w zespole pałacowym, ob. Urząd Gminy	al. Pałacowa	1	A/3840/367/W z dnia 15.04.1977 r.	
74	Kobierzyce	Park pałacowy w zespole pałacowym	al. Pałacowa	dz. nr 384/9, 384/46, 384/49, 384/29	A/3841/427/W z dnia 19.10.1978 r.	
75	Kobierzyce	Magazyn w zespole dworca	ul. Kolejowa	2		d. Kolejowa 4
76	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	3-3A		d. nr 3
77	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	5-5A		d. nr 5
78	Kobierzyce	Budynek stacji kolejowej w zespole dworca, ob. dom mieszkalny	ul. Kolejowa	4		
79	Kobierzyce	Budynek WC w zespole dworca, ob. budynek gospodarczy	ul. Kolejowa	4		
80	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	6		
81	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	7		
82	Kobierzyce	Wodociągowa wieża ciśnień w zespole dworca	ul. Kolejowa	dz. nr 40/15		
83	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Ludowa	2		
84	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Robotnicza	8		
85	Kobierzyce	Remiza strażacka, ob. budynek usługowy	ul. Robotnicza	12B		d. nr 12
86	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Robotnicza	16		
87	Kobierzyce	Dom mieszkalny	ul. Robotnicza	18		
88	Kobierzyce	Dom folwarczny, ob. mieszkalny	ul. Sportowa	14, 16		
89	Kobierzyce	Dom mieszkalny, ob. poczta	ul. Spółdzielcza	7		
90	Kobierzyce	Kaplica cmentarna, ob. kościół filialny	ul. Spółdzielcza	dz. nr 158/11		
91	Kobierzyce	Cmentarz katolicki	ul. Spółdzielcza	dz. nr 158/6, 158/7, 158/8, 158/9, 158/10		
92	Kobierzyce	Nastawnia w zespole dworca, ob. budynek usługowy	ul. Spółdzielcza	dz. nr 171/1		
93	Królikowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
94	Królikowice	Cmentarz		dz. nr 107		
95	Królikowice	Obora w zespole pałacowym, ob. budynek gospodarczy	ul. Boczna	8		
96	Królikowice	Oficyna dworska w zespole pałacowym	ul. Boczna	11		
97	Królikowice	Pałac w zespole pałacowym	ul. Boczna	12	A/3842/490/W z dnia 13.03.1981 r.	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
98	Królikowice	Zespół pałacowy	ul. Boczna	dz. nr 229/2, 229/5, 229/6, 229/7, 229/8, 229/10, 232/3, 232/5, 232/6, 390		
99	Królikowice	Rządcówka w zespole pałacowym	ul. Boczna	dz. nr 232/6		
100	Królikowice	Park w zespole pałacowym	ul. Boczna	dz. nr 232/3, 232/6, 232/5, 390	A/3842/490/W z dnia 13.03.1981 r.	
101	Królikowice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	17		
102	Krzyżowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
103	Krzyżowice	Zespół pałacowy	ul. Główna	2a-g	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
104	Krzyżowice	Willa pałacowa w zespole pałacowym	ul. Główna	2c	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
105	Krzyżowice	Pałac w zespole pałacowym, ob. Zespół Szkół Powiatowych	ul. Główna	2d	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
106	Krzyżowice	Pawilon parkowy w zespole pałacowym	ul. Główna	2d	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
107	Krzyżowice	Dom mieszkalny w zespole pałacowym	ul. Główna	2e		
108	Krzyżowice	Oficyny pałacowe w zespole pałacowym, ob. domy mieszkalne	ul. Główna	2, 4	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
109	Krzyżowice	Ujeżdżalnia w zespole pałacowym, ob. sala gimnastyczna	ul. Główna	2, 4		
110	Krzyżowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	6a		d. nr 6
111	Krzyżowice	Stodoła	ul. Główna	13		d. nr 13a
112	Krzyżowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	20		
113	Krzyżowice	Budynek gospodarczy w zespole pałacowym, ob. internat	ul. Główna	dz. nr 82/35		
114	Krzyżowice	Spichlerz w zespole pałacowym	ul. Główna	dz. nr 82/39	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
115	Krzyżowice	Obora w zespole pałacowym	ul. Główna	dz. nr 82/39		
116	Krzyżowice	Stodoła w zespole pałacowym	ul. Główna	dz. nr 195/5		
117	Krzyżowice	Park pałacowy w zespole pałacowym	ul. Główna	dz. nr 82/12, 82/35, 82/36	A/3843/499/W z dnia 29.07.1981 r.	
118	Krzyżowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	dz. nr 69		d. nr 4

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
119	Krzyżowice-Wierzbica	Historyczny układ ruralistyczny przysiółka				
120	Księginice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
121	Kuklice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
122	Kuklice	Szkoła w zespole szkoły, ob. dom mieszkalny	ul. Lipowa	19		
123	Kuklice	Budynek gospodarczy	ul. Lipowa	19		
124	Kuklice	Transformator	ul. Kasztanowa	dz. nr 56/1		
125	Kuklice	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	ul. Wspólna	2		
126	Kuklice	Mur ogrodzeniowy w zespole folwarcznym	ul. Wspólna	dz. nr 101/42		
127	Kuklice	Dom mieszkalny w zespole folwarcznym	ul. Wspólna	4		
128	Kuklice	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	ul. Wspólna	4		
129	Kuklice	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	ul. Wspólna	4		
130	Kuklice	Dom mieszkalny-czterorodzinny	ul. Wspólna	5, 5a, 7, 7A		
131	Kuklice	Dom mieszkalny-czterorodzinny	ul. Wspólna	8, 8a, 10, 10a		
132	Kuklice	Dom mieszkalny-czterorodzinny	ul. Wspólna	9, 9a, 11, 11a		
133	Magnice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
134	Magnice	Cmentarz katolicki		dz. nr 5/3, 5/4		
135	Magnice	Kaplica z grobowcem rodziny von Rath, ob. kościół fil. NSPJ	ul. św. Józefa	9	A/6160 z dnia 31.10.2019 r.	
136	Magnice	Park i ogród	ul. Parkowa	dz. nr 10/15	A/3844/243 z dnia 28.07.1950 r.	
137	Małuszów	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
138	Małuszów	Dom mieszkalny	ul. Krzyżowicka	11		
139	Małuszów	Dom mieszkalny	ul. Krzyżowicka	14		
140	Małuszów	Dom mieszkalny	ul. Krzyżowicka	18, 18A		
141	Małuszów	Budynki gospodarcze	ul. Krzyżowicka	18, 18A		
142	Małuszów	Dom mieszkalny	ul. Krzyżowicka	22		
143	Małuszów	Cmentarz	ul. Parkowa	dz. nr 123		
144	Małuszów	Dom mieszkalny i trafostacja	ul. Wrocławska	5A		d. nr 5
145	Nowiny	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
146	Nowiny	Dom mieszkalny	ul. Wesoła	9, 9A		
147	Nowiny	Obora, ob. hala produkcyjna	ul. Wesoła	10		
148	Owsianka	Historyczny układ ruralistyczny wsi				

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
149	Pełczyce	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
150	Pełczyce	Park	ul. Kobierzycka	dz. nr 3/2	A/3845/559/W z dnia 27.12.1984 r.	
151	Pełczyce	Zespół folwarczny	ul. Kobierzycka ul. Parkowa	25, 31, 33 2a	A/3845/559/W z dnia 27.12.1984 r.	
152	Pustków Wilczkowski	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
153	Pustków Wilczkowski	Cmentarz	ul. Domianowicka	dz. nr 43		
154	Pustków Wilczkowski	Dom mieszkalny	ul. Konopnickiej	8		
155	Pustków Wilczkowski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	17		
156	Pustków Wilczkowski	Spichlerz w zespole pałacowym, ob. dom mieszkalny	ul. Wrocławska	23B		
157	Pustków Wilczkowski	Budynek stacji kolejowej, ob. dom mieszkalny	ul. Wrocławska	31		d. ul. Kolejowa 1
158	Pustków Wilczkowski	Park w zespole pałacowym	ul. Wrocławska	dz. nr 167/16		
159	Pustków Żurawski	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
160	Pustków Żurawski	Budynek gospodarczy	ul. Kolejowa	3		d. ul. Parkowa 7
161	Pustków Żurawski	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	20		
162	Pustków Żurawski	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	20b		d. ul. Parkowa
163	Pustków Żurawski	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	30		
164	Pustków Żurawski	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	32		
165	Pustków Żurawski	Pałac w zespole pałacowym	ul. Parkowa	1	A/3846/390/W z dnia 04.08.1977 r.	
166	Pustków Żurawski	Oficyna mieszkalno-gospodarcza, ob. budynek mieszkalny	ul. Parkowa	7		
167	Pustków Żurawski	Park pałacowy w zespole pałacowym	ul. Parkowa	dz. nr 5/12, 10/1	A/3846/390/W z dnia 04.08.1977 r.	
168	Raławice Wielkie	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
169	Raławice Wielkie	Park pałacowy	ul. Żernicka	dz. nr 24/1, 24/2, 24/3	A/3847/547/W z dnia 31.01.1984 r.	
170	Raławice Wielkie	Grobowiec rodzinny T. von Schaaffhausen	ul. Żernicka	dz. nr 24/1		
171	Rolantowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
172	Rolantowice	Gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy	ul. Brylantowa	2		d. nr 2
173	Rolantowice	Dom mieszkalny	ul. Rolnicza	3		d. nr 21a
174	Rolantowice	Obora	ul. Rolnicza	3		d. nr 21a
175	Rolantowice	Gorzelnia w zespole gorzelni	ul. Sudecka	5		d. nr 1
176	Rolantowice	Gorzelnia w zespole gorzelni	ul. Sudecka	5		d. nr 1

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
177	Rolantowice	Komin w zespole gorzelni	ul. Sudecka	5		d. nr 1
178	Solna	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
179	Solna	Dom mieszkalny w zespole pałacowym	ul. Krucza	10a		
180	Solna	Pałac w zespole pałacowym	ul. Krucza	10b		
181	Solna	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole pałacowym	ul. Krucza	10c		
182	Solna	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole pałacowym	ul. Krucza	10d		
183	Solna	Dwór (ruina) w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Krucza	dz. nr 1/17	A/3848/1809 z dnia 22.08.1966 r.	
184	Solna	Stodoła w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Krucza	dz. nr 1/20		
185	Solna	Spichlerz w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. budynek gospodarczy	ul. Krucza	dz. nr 1/15		
186	Solna	Stajnia w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Krucza	dz. nr 1/16		
187	Solna	Park w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Krucza	dz. nr 1/1-1/3, 1/6, 1/11, 1/13, 1/14, 1/16, 1/17	A/3849/545/W z dnia 31.01.1984 .r	
188	Solna	Historyczny zespół zabudowy folwarku	ul. Krucza	10g		
189	Solna	Budynek stacji kolejowej, ob. budynek mieszkalny	ul. Słoneczna	42		
190	Szczepankowice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
191	Szczepankowice	Cmentarz		dz. nr 143		
192	Szczepankowice	Szkoła, ob. dom mieszkalny	ul. Szkolna	11		
193	Szczepankowice	Pałac w zespole pałacowym	ul. Wrocławska	1		
194	Szczepankowice	Kaplica w zespole pałacowym, ob. budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	1		
195	Szczepankowice	Spichlerz w zespole pałacowym	ul. Wrocławska	przy nr 1		
196	Szczepankowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	3		
197	Szczepankowice	Dom ogrodnika w zespole pałacowym, ob. dom mieszkalny	ul. Wrocławska	8		
198	Szczepankowice	Wiata	ul. Wrocławska	13		
199	Szczepankowice	Park pałacowy w zespole pałacowym	ul. Wrocławska	dz. nr 226, 256/3, 256/4, 256/7-256/10	A/3850/541/W z dnia 31.01.1984 r.	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
200	Śleza	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
201	Śleza	Dwór w zespole dworskim, ob. budynek hotelowy	ul. Templariuszy	1	A/3851/702 z dnia 02.06.1960 r.	
202	Śleza	Oficyna mieszkalna w zespole dworskim, ob. budynek hotelowy	ul. Templariuszy	1A	A/3851/702 z dnia 02.06.1960 r.	
203	Śleza	Oficyna mieszkalna w zespole dworskim, ob. budynek hotelowy	ul. Templariuszy	3		
204	Śleza	Stodoła w zespole dworskim, ob. muzeum motoryzacji	ul. Templariuszy	4		
205	Śleza	Rządówka w zespole dworskim, ob. budynek hotelowy	ul. Templariuszy	6		
206	Śleza	Spichlerz w zespole dworskim, ob. restauracja	ul. Templariuszy	7		
207	Śleza	Obora, świnie w zespole dworskim, ob. budynek hotelowy	ul. Templariuszy	dz. nr 158/6		
208	Śleza	Kuźnia, stolarnia, stelmacharnia w zespole dworskim, ob. budynek administracji hotelowej	ul. Templariuszy	dz. nr 158/6		
209	Śleza	Park w zespole dworskim		dz. nr 152, 158/6, 158/7, 186, 188	A/3852/536/W z dnia 31.01.1984 r.	
210	Śleza-Bielany Wrocławskie	Zespół wiaduktów w ciągu autostrady				
211	Tyniec Mały	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
212	Tyniec Mały	Dom mieszkalny	ul. Domasławska	11		
213	Tyniec Mały	Dom mieszkalny	ul. Kasztanowa	1		
214	Tyniec Mały	Plebania	ul. Kościelna	5		
215	Tyniec Mały	Dom mieszkalny	ul. Kościelna	8		
216	Tyniec Mały	Kościół paraf. Wniebowzięcia NMP	ul. Kościelna	dz. nr 109	A/1226/1813 z dnia 22.08.1966 r.	
217	Tyniec Mały	Cmentarz rzymskokatolicki przykościelny	ul. Kościelna	dz. nr 109		
218	Tyniec Mały	Dom mieszkalny w zespole folwarcznym	ul. Parkowa	25		
219	Tyniec Mały	Brama pałacu w zespole folwarcznym	ul. Parkowa	25		
220	Tyniec Mały	Aleja i parkowe zagospodarowanie terenu	ul. Parkowa	d. nr 433		
221	Tyniec Mały	Dom Ludowy, ob. świetlica wiejska	ul. Świdnicka	6		d. nr 16
222	Tyniec nad Ślezą	Historyczny układ ruralistyczny wsi				

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
223	Tyniec nad Ślężą (dawny przysiółek Tyńczyk)	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
224	Tyniec nad Ślężą (dawny przysiółek Tyńczyk)	Dom mieszkalny	ul. Leśna	5		
225	Tyniec nad Ślężą (dawny przysiółek Tyńczyk)	Dwór	ul. Leśna	12-12a		
226	Tyniec nad Ślężą	Zespół pałacowy	ul. Ogrodowa	1A, 1B, 1C, 1D		
227	Tyniec nad Ślężą	Spichlerz w zespole pałacowym	ul. Ogrodowa	przy nr 1C		
228	Tyniec nad Ślężą	Stajnia w zespole pałacowym	ul. Ogrodowa	przy nr 1C		
229	Tyniec nad Ślężą	Magazyn w zespole pałacowym	ul. Ogrodowa	przy nr 1A, 1B		
230	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny w zespole pałacowym	ul. Ogrodowa	1A, 1B		
231	Tyniec nad Ślężą	Dom Kawalerów Maltańskich w zespole pałacowym, ob. dom mieszkalny	ul. Ogrodowa	1C	A/3853/1814 z dnia 22.08.1966 r.	
232	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny w zespole pałacowym	ul. Ogrodowa	1D		
233	Tyniec nad Ślężą	Park w zespole pałacowym	ul. Ogrodowa	dz. nr 615/1	A/3854/369/W z dnia 24.07.1976 r.	
234	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny w zespole folwarcznym	ul. Polna	9		
235	Tyniec nad Ślężą	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	ul. Polna	9		
236	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny	ul. Szkolna	4		
237	Tyniec nad Ślężą	Kościół paraf. św. Michała Archanioła w zespole kościelnym	ul. Szkolna	8	A/1227/503 z dnia 24.08.1959 r.	
238	Tyniec nad Ślężą	Kaplica Serca Jezusowego w zespole kościelnym	ul. Szkolna	8		
239	Tyniec nad Ślężą	Cmentarz w zespole kościelnym	ul. Szkolna	8		
240	Tyniec nad Ślężą	Plebania w zespole kościelnym	ul. Szkolna	8		
241	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny	ul. Szkolna	9		
242	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	2		
243	Tyniec nad Ślężą	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	2		
244	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	4		
245	Tyniec nad Ślężą	Willa Paschwitz - dom mieszkalny	ul. Wrocławska	10		
246	Tyniec nad Ślężą	Kuźnia, ob. budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	12		
247	Tyniec nad Ślężą	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	24		
248	Tyniec nad Ślężą	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	24		
249	Tyniec nad Ślężą	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	24		
250	Wierzbice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
251	Wierzbice	Obora w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	ul. Kątecka	3		
252	Wierzbice	Obora w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	3		
253	Wierzbice	Stodoła w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	3		
254	Wierzbice	Stodoła w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	3		
255	Wierzbice	Gorzelnia w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. dom mieszkalny	ul. Kątecka	7		
256	Wierzbice	Brama w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	dz. nr 31/2		
257	Wierzbice	Dom zarządcy w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	przy nr 3		
258	Wierzbice	Budynek gospodarczy w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	przy nr 3		
259	Wierzbice	Stajnia w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Kątecka	przy nr 3		
260	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	15		
261	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	23		
262	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	39		
263	Wierzbice	Budynek mieszkalno-gospodarczy, ob. dom mieszkalny	ul. Lipowa	39A		
264	Wierzbice	Pałac w zespole pałacowym, ob. zakład opiekuńczo-leczniczy	ul. Lipowa	44	A/3855/1819 z dnia 22.08.1966 r.	
265	Wierzbice	Park i ogród w zespole pałacowym	ul. Lipowa	44	A/3856/368/W z dnia 24.07.1976 r.	
266	Wierzbice	Plebania w zespole kościelnym	ul. Lipowa	45		
267	Wierzbice	Szkoła, ob. dom mieszkalny	ul. Lipowa	47		
268	Wierzbice	Budynek gospodarczy	ul. Lipowa	49		
269	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	54		
270	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	56		
271	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	59a		
272	Wierzbice	Szkoła, ob. dom mieszkalny	ul. Lipowa	76		
273	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	78		
274	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	82		
275	Wierzbice	Dom mieszkalny	ul. Lipowa	86		
276	Wierzbice	Kościół paraf. pw. Bożego Ciała i MB Częstochowskiej w zespole	ul. Lipowa	dz. nr 65	A/1228/714/W z dnia 08.09.1995 r.	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
277	Wierzbice	Mur obronny kościoła w zespole kościelnym	ul. Lipowa	dz. nr 65		
278	Wierzbice	Cmentarz katolicki w zespole kościelnym	ul. Lipowa	dz. nr 65		
279	Wierzbice	Cmentarz poewangelicki	ul. Lipowa	dz. nr 103, 104, 105		
280	Wierzbice	Historyczny zespół zabudowy folwarku	ul. Szczepankowice Małe	1, 2, 2A, 3, 6, 9		
281	Wysoka	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
282	Wysoka	Zespół zabudowy d. folwarku „Freigut”, ob. bud. handlowo-usługowy	ul. Chabrowa	8		d. nr 10
283	Wysoka	Dom zarządcy w zespole folwarcznym, ob. nieużytkowany	ul. Lipowa	1		
284	Wysoka	Zespół folwarczny	ul. Lipowa	dz. nr 46/3, 46/4, 46/7, 46/9, 46/10, 46/11, 50, 52/76, 52/77	A/3857/537/W z dnia 31.01.1984 r.	
285	Wysoka	Park pałacowy w zespole folwarcznym	ul. Lipowa	dz. nr 46/3, 46/4, 46/7, 46/9, 46/10, 46/11, 50, 52/76, 52/77	A/3857/537/W z dnia 31.01.1984 r.	
286	Żerniki Małe	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
287	Żerniki Małe	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Boczna	1		
288	Żerniki Małe	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Boczna	2		
289	Żerniki Małe	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Boczna	4		
290	Żerniki Małe	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	3		
291	Żerniki Małe	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	5 i 7		
292	Żerniki Małe	Dom mieszkalny	ul. Tyniecka	9		
293	Żurawice	Historyczny układ ruralistyczny wsi				
294	Żurawice	Budynek gospodarczy	ul. Klonowa	1		
295	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	2		
296	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	4, 4A		d. nr 4
297	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	5		
298	Żurawice	Budynek gospodarczy	ul. Klonowa	5, 7, 7A		
299	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	6		
300	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	7		
301	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	8		
302	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	10		

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	UWAGI
303	Żurawice	Budynki gospodarcze	ul. Klonowa	10		
304	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	11		
305	Żurawice	Budynek gospodarczy	ul. Klonowa	11		
306	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	12		
307	Żurawice	Budynek gospodarczy	ul. Klonowa	12		
308	Żurawice	Dom mieszkalny	ul. Klonowa	13		
309	Żurawice	Budynek gospodarczy	ul. Klonowa	13		

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne na terenie Gminy Kobierzyce

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	NR STAN. W MIEJSCOWOŚCI	NR STAN. NA OBSZARZE
1	Bielany Wrocławskie	81-27	33	6
2	Bielany Wrocławskie	81-27	34	47
3	Biskupice Podgórne	81-27	1	2
4	Biskupice Podgórne	81-27	2	3
5	Biskupice Podgórne	81-27	3	4
6	Biskupice Podgórne	81-27	4	5
7	Biskupice Podgórne	81-27	5	56
8	Biskupice Podgórne	81-27	6	57
9	Biskupice Podgórne	81-27	7	58
10	Biskupice Podgórne	81-27	8	61
11	Tyniec Mały	81-27	1	36
12	Tyniec Mały	81-27	2	37
13	Tyniec Mały	81-27	3	80
14	Tyniec Mały	81-27	4	81
15	Tyniec Mały	81-27	5	82
16	Tyniec Mały	81-27	6	86
17	Tyniec Mały	81-27	7	87
18	Tyniec Mały	81-27	8	88
19	Tyniec Mały	81-27	9	89
20	Tyniec Mały	81-27	10	90
21	Tyniec Mały	81-27	11	91
22	Tyniec Mały	81-27	12	92
23	Tyniec Mały	81-27	13	93
24	Tyniec Mały	81-27	14	94
25	Bielany Wrocławskie	81-28	1	1
26	Bielany Wrocławskie	81-28	2	2
27	Bielany Wrocławskie	81-28	3	3
28	Bielany Wrocławskie	81-28	4	4
29	Bielany Wrocławskie	81-28	5	5
30	Bielany Wrocławskie	81-28	6	6
31	Bielany Wrocławskie	81-28	7	7
32	Bielany Wrocławskie	81-28	8	8
33	Bielany Wrocławskie	81-28	9	9
34	Bielany Wrocławskie	81-28	10	10
35	Bielany Wrocławskie	81-28	11	11
36	Bielany Wrocławskie	81-28	12	12
37	Bielany Wrocławskie	81-28	13	13

38	Bielany Wrocławskie	81-28	14	14
39	Bielany Wrocławskie	81-28	15	15
40	Bielany Wrocławskie	81-28	16	16
41	Bielany Wrocławskie	81-28	17	17
42	Bielany Wrocławskie	81-28	18	18
43	Bielany Wrocławskie	81-28	19	19
44	Bielany Wrocławskie	81-28	21	20
45	Bielany Wrocławskie	81-28	22	21
46	Bielany Wrocławskie	81-28	23	22
47	Bielany Wrocławskie	81-28	24	23
48	Bielany Wrocławskie	81-28	25	24
49	Bielany Wrocławskie	81-28	26	25
50	Bielany Wrocławskie	81-28	27	26
51	Bielany Wrocławskie	81-28	28	27
52	Bielany Wrocławskie	81-28	29	28
53	Bielany Wrocławskie	81-28	30	29
54	Bielany Wrocławskie	81-28	31	30
55	Bielany Wrocławskie	81-28	32	31
56	Bielany Wrocławskie	81-28	37	109
57	Bielany Wrocławskie	81-28	38	110
58	Bielany Wrocławskie	81-28	39	111
59	Bielany Wrocławskie	81-28	40	112
60	Bielany Wrocławskie	81-28	41	113
61	Bielany Wrocławskie	81-28	42	114
62	Bielany Wrocławskie	81-28	43	119
63	Bielany Wrocławskie	81-28	45	125
64	Ślęza	81-28	1	33
65	Ślęza	81-28	2	34
66	Ślęza	81-28	3	35
67	Ślęza	81-28	4	36
68	Ślęza	81-28	5	37
69	Ślęza	81-28	6	38
70	Ślęza	81-28	7	39
71	Ślęza	81-28	8	40
72	Ślęza	81-28	9	41
73	Ślęza	81-28	10	42
74	Ślęza	81-28	11	43
75	Ślęza	81-28	12	44
76	Ślęza	81-28	13	45
77	Ślęza	81-28	14	46
78	Ślęza	81-28	15	47
79	Ślęza	81-28	16	48
80	Ślęza	81-28	17	49
81	Ślęza	81-28	18	50
82	Ślęza	81-28	19	51
83	Ślęza	81-28	20	52
84	Ślęza	81-28	21	53
85	Wysoka	81-28	1	85
86	Wysoka	81-28	2	86

87	Wysoka	81-28	3	87
88	Wysoka	81-28	4	88
89	Wysoka	81-28	5	89
90	Wysoka	81-28	6	90
91	Wysoka	81-28	7	91
92	Biskupice Podgórne	82-27	9	25
93	Biskupice Podgórne	82-27	10	26
94	Chrzanów	82-27	1	118
95	Chrzanów	82-27	2	119
96	Chrzanów	82-27	3	120
97	Chrzanów	82-27	4	121
98	Chrzanów	82-27	5	122
99	Chrzanów	82-27	6	123
100	Chrzanów	82-27	7	124
101	Chrzanów	82-27	8	125
102	Chrzanów	82-27	9	126
103	Chrzanów	82-27	10	127
104	Chrzanów	82-27	11	128
105	Chrzanów	82-27	12	129
106	Chrzanów	82-27	13	130
107	Domasław	82-27	2	116
108	Domasław	82-27	34	117
109	Domasław	82-27	36	147
110	Domasław	82-27	37	148
111	Kobierzyce	82-27	2	132
112	Kobierzyce	82-27	3	133
113	Kobierzyce	82-27	4	134
114	Kobierzyce	82-27	14	135
115	Kobierzyce	82-27	15	136
116	Królikowice	82-27	1	137
117	Królikowice	82-27	2	138
118	Królikowice	82-27	3	139
119	Królikowice	82-27	4	140
120	Królikowice	82-27	5	141
121	Królikowice	82-27	6	142
122	Królikowice	82-27	7	143
123	Królikowice	82-27	8	144
124	Krzyżowice	82-27	1	34
125	Krzyżowice	82-27	2	35
126	Krzyżowice	82-27	3	36
127	Krzyżowice	82-27	4	37
128	Krzyżowice	82-27	5	38
129	Krzyżowice	82-27	6	39
130	Krzyżowice	82-27	7	40
131	Krzyżowice	82-27	8	41
132	Krzyżowice	82-27	9	42
133	Krzyżowice	82-27	10	43
134	Krzyżowice	82-27	11	44
135	Krzyżowice	82-27	12	45

136	Krzyżowice	82-27	13	46
137	Krzyżowice	82-27	14	47
138	Krzyżowice	82-27	15	48
139	Krzyżowice	82-27	16	49
140	Krzyżowice	82-27	17	50
141	Krzyżowice	82-27	18	51
142	Krzyżowice	82-27	19	52
143	Magnice	82-27	12	131
144	Małuszów	82-27	1	27
145	Małuszów	82-27	2	28
146	Małuszów	82-27	3	29
147	Małuszów	82-27	4	30
148	Małuszów	82-27	5	31
149	Małuszów	82-27	6	32
150	Małuszów	82-27	7	33
151	Małuszów	82-27	8	149
152	Małuszów	82-27	9	150
153	Małuszów	82-27	10	151
154	Małuszów	82-27	11	152
155	Małuszów	82-27	12	153
156	Nowiny	82-27	1	62
157	Nowiny	82-27	2	63
158	Nowiny	82-27	3	64
159	Nowiny	82-27	4	65
160	Owsianka Bąki	82-27	1	54
161	Owsianka Bąki	82-27	2	55
162	Owsianka Bąki	82-27	7	56
163	Owsianka Bąki	82-27	8	57
164	Owsianka Bąki	82-27	9	58
165	Owsianka Bąki	82-27	10	59
166	Owsianka Bąki	82-27	11	60
167	Owsianka Bąki	82-27	12	61
168	Raławice Wielkie	82-27	1	72
169	Raławice Wielkie	82-27	2	73
170	Raławice Wielkie	82-27	3	74
171	Raławice Wielkie	82-27	4	75
172	Raławice Wielkie	82-27	5	76
173	Raławice Wielkie	82-27	6	77
174	Raławice Wielkie	82-27	7	78
175	Tyniec Mały	82-27	6	79
176	Tyniec Mały	82-27	7	80
177	Tyniec Mały	82-27	8	81
178	Tyniec Mały	82-27	9	82
179	Tyniec Mały	82-27	10	83
180	Tyniec Mały	82-27	11	84
181	Tyniec Mały	82-27	12	85
182	Tyniec Mały	82-27	13	86
183	Tyniec Mały	82-27	14	87
184	Tyniec Mały	82-27	15	88

185	Tyniec Mały	82-27	16	89
186	Tyniec Mały	82-27	17	90
187	Tyniec Mały	82-27	18	91
188	Tyniec Mały	82-27	19	92
189	Tyniec Mały	82-27	20	93
190	Tyniec Mały	82-27	21	94
191	Tyniec Mały	82-27	22	95
192	Tyniec Mały	82-27	23	96
193	Tyniec Mały	82-27	24	97
194	Tyniec Mały	82-27	25	98
195	Tyniec Mały	82-27	26	99
196	Tyniec Mały	82-27	27	100
197	Tyniec Mały	82-27	28	101
198	Tyniec Mały	82-27	29	102
199	Tyniec Mały	82-27	30	103
200	Tyniec Mały	82-27	31	104
201	Tyniec Mały	82-27	32	105
202	Tyniec Mały	82-27	33	106
203	Tyniec Mały	82-27	34	107
204	Tyniec Mały	82-27	35	108
205	Tyniec Mały	82-27	36	109
206	Tyniec Mały	82-27	37	110
207	Tyniec Mały	82-27	38	111
208	Tyniec Mały	82-27	39	112
209	Tyniec Mały	82-27	40	113
210	Tyniec Mały	82-27	41	114
211	Tyniec Mały	82-27	42	115
212	Żerniki Małe	82-27	1	66
213	Żerniki Małe	82-27	2	67
214	Żerniki Małe	82-27	3	68
215	Żerniki Małe	82-27	4	69
216	Żerniki Małe	82-27	5	70
217	Żerniki Małe	82-27	6	71
218	Żurawice	82-27	4	53
219	Bielany Wrocławskie	82-28	20	55
220	Domasław	82-28	1	83
221	Domasław	82-28	5	84
222	Domasław	82-28	6	85
223	Domasław	82-28	7	86
224	Domasław	82-28	8	87
225	Domasław	82-28	9	88
226	Domasław	82-28	10/11/12	89/90/91
227	Domasław	82-28	13	82
228	Domasław	82-28	14	93
229	Domasław	82-28	15	94
230	Domasław	82-28	16	95
231	Domasław	82-28	17	96
232	Domasław	82-28	18	97
233	Domasław	82-28	19	98

234	Domasław	82-28	20	99
235	Domasław	82-28	21	100
236	Domasław	82-28	22	101
237	Domasław	82-28	23	102
238	Domasław	82-28	24	103
239	Domasław	82-28	25	104
240	Domasław	82-28	26	105
241	Domasław	82-28	27	106
242	Domasław	82-28	28	107
243	Domasław	82-28	29	108
244	Domasław	82-28	30	109
245	Domasław	82-28	31	110
246	Domasław	82-28	32	111
247	Domasław	82-28	33	112
248	Księginice	82-28	1	59
249	Księginice	82-28	2	60
250	Księginice	82-28	3	61
251	Księginice	82-28	4	62
252	Księginice	82-28	5	63
253	Księginice	82-28	6	64
254	Księginice	82-28	7	65
255	Księginice	82-28	8	66
256	Księginice	82-28	9	67
257	Księginice	82-28	10	68
258	Księginice	82-28	11	69
259	Księginice	82-28	12	70
260	Księginice	82-28	13	71
261	Księginice	82-28	14	72
262	Księginice	82-28	15	73
263	Księginice	82-28	16	74
264	Księginice	82-28	17	75
265	Księginice	82-28	18	76
266	Księginice	82-28	19	77
267	Księginice	82-28	20	78
268	Księginice	82-28	21	79
269	Księginice	82-28	22	80
270	Księginice	82-28	23	81
271	Księginice	82-28	24	82
272	Magnice	82-28	1	26
273	Magnice	82-28	2	27
274	Magnice	82-28	3	28
275	Magnice	82-28	4	29
276	Magnice	82-28	5	30
277	Magnice	82-28	6	31
278	Magnice	82-28	7	32
279	Magnice	82-28	8	33
280	Magnice	82-28	9	34
281	Magnice	82-28	10	35
282	Magnice	82-28	11	36

283	Magnice	82-28	13	113
284	Cieszycze	83-27	1	5
285	Cieszycze	83-27	2	6
286	Cieszycze	83-27	3	7
287	Cieszycze	83-27	4	8
288	Cieszycze	83-27	5	9
289	Cieszycze	83-27	6	10
290	Cieszycze	83-27	7	11
291	Cieszycze	83-27	8	12
292	Cieszycze	83-27	9	13
293	Cieszycze	83-27	10	14
294	Cieszycze	83-27	11	15
295	Cieszycze	83-27	12	16
296	Cieszycze	83-27	13	17
297	Cieszycze	83-27	14	18
298	Cieszycze	83-27	15	19
299	Cieszycze	83-27	16	20
300	Dobkowice	83-27	1	21
301	Dobkowice	83-27	2	22
302	Kobierzyce	83-27	1	24
303	Kobierzyce	83-27	5	25
304	Kobierzyce	83-27	6	26
305	Kobierzyce	83-27	7	27
306	Kobierzyce	83-27	8	28
307	Kobierzyce	83-27	9	29
308	Kobierzyce	83-27	10	30
309	Kobierzyce	83-27	11	31
310	Kobierzyce	83-27	12	32
311	Kobierzyce	83-27	13	33
312	Kobierzyce	83-27	20	137
313	Królikowice	83-27	9	37
314	Królikowice	83-27	10	34
315	Królikowice	83-27	11	35
316	Królikowice	83-27	12	36
317	Kuklice	83-27	1	38
318	Kuklice	83-27	2	39
319	Kuklice	83-27	3	40
320	Kuklice	83-27	4	41
321	Kuklice	83-27	5	42
322	Owsianka Bąki	83-27	3	1
323	Owsianka Bąki	83-27	4	2
324	Owsianka Bąki	83-27	5	3
325	Owsianka Bąki	83-27	6	4
326	Pustków Żurawski	83-27	1	43
327	Pustków Żurawski	83-27	2	44
328	Pustków Żurawski	83-27	3	45
329	Rolantowice	83-27	1	49
330	Rolantowice	83-27	2	50
331	Rolantowice	83-27	3	51

332	Rolantowice	83-27	4	52
333	Solna	83-27	1	53
334	Solna	83-27	2	54
335	Solna	83-27	3	55
336	Solna	83-27	4	56
337	Solna	83-27	5	57
338	Solna	83-27	6	58
339	Solna	83-27	7	59
340	Solna	83-27	8	60
341	Solna	83-27	9	61
342	Solna	83-27	10	62
343	Solna	83-27	11	63
344	Solna	83-27	12	64
345	Solna	83-27	13	65
346	Solna	83-27	14	66
347	Solna	83-27	15	67
348	Solna	83-27	16	68
349	Solna	83-27	17	69
350	Solna	83-27	18	70
351	Solna	83-27	19	71
352	Solna	83-27	20	72
353	Szczepankowice	83-27	2	73
354	Szczepankowice	83-27	3	74
355	Szczepankowice	83-27	4	75
356	Szczepankowice	83-27	5	76
357	Szczepankowice	83-27	6	77
358	Szczepankowice	83-27	7	78
359	Szczepankowice	83-27	8	79
360	Szczepankowice	83-27	9	80
361	Szczepankowice	83-27	10	81
362	Szczepankowice	83-27	11	82
363	Szczepankowice	83-27	12	83
364	Szczepankowice	83-27	13	84
365	Wierzbice	83-27	1	85
366	Wierzbice	83-27	2	86
367	Wierzbice	83-27	3	87
368	Wierzbice	83-27	4	88
369	Wierzbice	83-27	5	89
370	Wierzbice	83-27	6	90
371	Wierzbice	83-27	7	91
372	Wierzbice	83-27	8	92
373	Wierzbice	83-27	9	93
374	Wierzbice	83-27	10	94
375	Wierzbice	83-27	11	95
376	Wierzbice	83-27	12	96
377	Wierzbice	83-27	13	97
378	Wierzbice	83-27	14	98
379	Wierzbice	83-27	15	99
380	Wierzbice	83-27	16	100

381	Wierzbice	83-27	17	101
382	Wierzbice	83-27	18	102
383	Wierzbice	83-27	19	103
384	Wierzbice	83-27	20	104
385	Wierzbice	83-27	21	105
386	Wierzbice	83-27	22	106
387	Wierzbice	83-27	23	107
388	Wierzbice	83-27	24	108
389	Wierzbice	83-27	25	109
390	Wierzbice	83-27	26	110
391	Wierzbice	83-27	27	111
392	Wierzbice	83-27	28	112
393	Wierzbice	83-27	29	113
394	Wierzbice	83-27	30	114
395	Wierzbice	83-27	31	115
396	Wierzbice	83-27	32	116
397	Wierzbice	83-27	33	117
398	Wierzbice	83-27	34	118
399	Wierzbice	83-27	35	119
400	Wierzbice	83-27	36	120
401	Wierzbice	83-27	37	121
402	Wierzbice	83-27	38	122
403	Wierzbice	83-27	39	123
404	Wierzbice	83-27	40	124
405	Wierzbice	83-27	41	125
406	Wierzbice	83-27	42	126
407	Wierzbice	83-27	43	127
408	Wierzbice	83-27	44	128
409	Wierzbice	83-27	45	129
410	Wierzbice	83-27	46	133
411	Wierzbice	83-27	47	134
412	Żurawice	83-27	1	130
413	Żurawice	83-27	2	131
414	Żurawice	83-27	3	132
415	Kobierzyce	83-28	16	50
416	Kobierzyce	83-28	17	51
417	Kobierzyce	83-28	18	52
418	Kobierzyce	83-28	19	53
419	Kuklice	83-28	6	54
420	Kuklice	83-28	7	55
421	Kuklice	83-28	8	56
422	Kuklice	83-28	9	57
423	Kuklice	83-28	10	58
424	Kuklice	83-28	11	59
425	Kuklice	83-28	12	60
426	Kuklice	83-28	13	61
427	Pelczyce	83-28	1	73
428	Pelczyce	83-28	2	74
429	Pelczyce	83-28	3	75

430	Pelczyce	83-28	4	76
431	Pelczyce	83-28	5	77
432	Pelczyce	83-28	6	78
433	Pelczyce	83-28	7	79
434	Pelczyce	83-28	8	80
435	Pelczyce	83-28	9	81
436	Pelczyce	83-28	10	82
437	Pelczyce	83-28	11	83
438	Pelczyce	83-28	12	84
439	Pelczyce	83-28	13	85
440	Pelczyce	83-28	14	86
441	Pelczyce	83-28	15	87
442	Pelczyce	83-28	16	88
443	Pelczyce	83-28	17	89
444	Pelczyce	83-28	18	90
445	Pelczyce	83-28	19	91
446	Szczepankowice	83-28	1	92
447	Szczepankowice	83-28	14	93
448	Szczepankowice	83-28	15	94
449	Szczepankowice	83-28	16	95
450	Budziszów	84-27	1	1
451	Budziszów	84-27	2	2
452	Budziszów	84-27	3	3
453	Budziszów	84-27	4	4
454	Budziszów	84-27	5	5
455	Budziszów	84-27	6	6
456	Budziszów	84-27	7	7
457	Budziszów	84-27	8	8
458	Budziszów	84-27	9	9
459	Budziszów	84-27	10	10
460	Budziszów	84-27	11	11
461	Budziszów	84-27	12	12
462	Budziszów	84-27	13	13
463	Budziszów	84-27	14	14
464	Budziszów	84-27	15	15
465	Damianowice	84-27	1	96
466	Damianowice	84-27	2	97
467	Damianowice	84-27	3	98
468	Damianowice	84-27	4	99
469	Damianowice	84-27	5	100
470	Damianowice	84-27	6	101
471	Damianowice	84-27	7	102
472	Damianowice	84-27	8	103
473	Damianowice	84-27	9	104
474	Damianowice	84-27	10	105
475	Damianowice	84-27	11	106
476	Damianowice	84-27	12	107
477	Damianowice	84-27	13	108
478	Damianowice	84-27	14	109

479	Damianowice	84-27	15	110
480	Damianowice	84-27	16	111
481	Dobkowice	84-27	4	77
482	Dobkowice	84-27	5	78
483	Dobkowice	84-27	6	79
484	Dobkowice	84-27	7	80
485	Dobkowice	84-27	8	81
486	Dobkowice	84-27	9	82
487	Dobkowice	84-27	10	83
488	Dobkowice	84-27	11	84
489	Dobkowice	84-27	12	85
490	Dobkowice	84-27	13	86
491	Dobkowice	84-27	14	87
492	Dobkowice	84-27	15	88
493	Dobkowice	84-27	16	89
494	Dobkowice	84-27	17	90
495	Dobkowice	84-27	18	91
496	Dobkowice	84-27	19	92
497	Dobkowice	84-27	20	93
498	Dobkowice	84-27	21	94
499	Dobkowice	84-27	22	95
500	Jaszowice	84-27	1	37
501	Jaszowice	84-27	2	38
502	Jaszowice	84-27	3	39
503	Jaszowice	84-27	4	40
504	Jaszowice	84-27	5	41
505	Jaszowice	84-27	6	42
506	Jaszowice	84-27	7	43
507	Jaszowice	84-27	8	44
508	Jaszowice	84-27	9	45
509	Jaszowice	84-27	10	46
510	Jaszowice	84-27	11	47
511	Jaszowice	84-27	12	48
512	Jaszowice	84-27	13	49
513	Jaszowice	84-27	14	50
514	Jaszowice	84-27	15	51
515	Jaszowice	84-27	16	52
516	Pustków Wilczkowski	84-27	1	53
517	Pustków Wilczkowski	84-27	2	54
518	Pustków Wilczkowski	84-27	3	55
519	Pustków Wilczkowski	84-27	4	56
520	Pustków Wilczkowski	84-27	5	57
521	Pustków Wilczkowski	84-27	6	58
522	Pustków Wilczkowski	84-27	7	59
523	Pustków Wilczkowski	84-27	8	60
524	Pustków Wilczkowski	84-27	9	61
525	Pustków Wilczkowski	84-27	10	62
526	Pustków Wilczkowski	84-27	11	63
527	Pustków Wilczkowski	84-27	12	64

528	Pustków Wilczkowski	84-27	13	65
529	Pustków Wilczkowski	84-27	14	66
530	Pustków Wilczkowski	84-27	15	67
531	Pustków Wilczkowski	84-27	16	68
532	Pustków Wilczkowski	84-27	17	69
533	Pustków Wilczkowski	84-27	18	70
534	Pustków Wilczkowski	84-27	19	71
535	Pustków Wilczkowski	84-27	20	72
536	Pustków Wilczkowski	84-27	21	73
537	Pustków Wilczkowski	84-27	22	74
538	Pustków Wilczkowski	84-27	23	75
539	Pustków Wilczkowski	84-27	24	76
540	Rolantowice	84-27	5	17
541	Rolantowice	84-27	6	18
542	Rolantowice	84-27	7	19
543	Rolantowice	84-27	8	20
544	Rolantowice	84-27	9	21
545	Rolantowice	84-27	10	22
546	Rolantowice	84-27	11	23
547	Rolantowice	84-27	12	24
548	Rolantowice	84-27	13	25
549	Rolantowice	84-27	14	26
550	Rolantowice	84-27	15	27
551	Rolantowice	84-27	16	28
552	Rolantowice	84-27	17	29
553	Rolantowice	84-27	18	30
554	Rolantowice	84-27	19	31
555	Rolantowice	84-27	20	32
556	Rolantowice	84-27	21	33
557	Rolantowice	84-27	22	34
558	Rolantowice	84-27	23	35
559	Rolantowice	84-27	24	36
560	Szczepankowice	84-27	14	16
561	Tyniec nad Ślężą	84-27	1	158
562	Tyniec nad Ślężą	84-27	2	159
563	Tyniec nad Ślężą	84-27	3	160
564	Tyniec nad Ślężą	84-27	5	161
565	Tyniec nad Ślężą	84-27	6	162
566	Tyniec nad Ślężą	84-27	7	163
567	Tyniec nad Ślężą	84-27	8	164
568	Tyniec nad Ślężą	84-27	9	165
569	Tyniec nad Ślężą	84-27	10	166
570	Tyniec nad Ślężą	84-27	11	167
571	Tyniec nad Ślężą	84-27	12	168
572	Tyniec nad Ślężą	84-27	13	169
573	Tyniec nad Ślężą	84-27	14	170
574	Tyniec nad Ślężą	84-27	15	171
575	Tyniec nad Ślężą	84-27	16	172
576	Tyniec nad Ślężą	84-27	17	173

577	Tyniec nad Ślężą	84-27	18	174
578	Tyniec nad Ślężą	84-27	19	175
579	Tyniec nad Ślężą	84-27	20	176
580	Tyniec nad Ślężą	84-27	21	177
581	Tyniec nad Ślężą	84-27	22	178
582	Tyniec nad Ślężą	84-27	23	179
583	Tyniec nad Ślężą	84-27	24	180
584	Tyniec nad Ślężą	84-27	25	181
585	Tyniec nad Ślężą	84-27	26	182
586	Tyniec nad Ślężą	84-27	27	183
587	Tyniec nad Ślężą	84-27	28	184
588	Tyniec nad Ślężą	84-27	29	185
589	Tyniec nad Ślężą	84-27	30	186
590	Tyniec nad Ślężą	84-27	31	187
591	Tyniec nad Ślężą	84-27	32	188
592	Tyniec nad Ślężą	84-27	33	189
593	Tyniec nad Ślężą	84-27	34	-
594	Tyniec nad Ślężą	84-27	35	191
595	Tyniec nad Ślężą	85-27	35	186
596	Tyniec nad Ślężą	85-27	36	187
597	Tyniec nad Ślężą	85-27	37	188
598	Tyniec nad Ślężą	85-27	38	232
599	Tyniec nad Ślężą	85-27	39	178
600	Tyniec nad Ślężą	85-27	40	179
601	Tyniec nad Ślężą	85-27	41	180
602	Tyniec nad Ślężą	85-27	42	181
603	Tyniec nad Ślężą	85-27	43	182
604	Tyniec nad Ślężą	85-27	44	189
605	Tyniec nad Ślężą	85-27	45	190
606	Tyniec nad Ślężą	85-27	46	191
607	Tyniec nad Ślężą	85-27	47	192
608	Tyniec nad Ślężą	85-27	48	193
609	Tyniec nad Ślężą	85-27	49	194
610	Tyniec nad Ślężą	85-27	50	195
611	Tyniec nad Ślężą	85-27	51	196
612	Tyniec nad Ślężą	85-27	52	197
613	Tyniec nad Ślężą	85-27	53	198
614	Tyniec nad Ślężą	85-27	54	199
615	Tyniec nad Ślężą	85-27	55	200
616	Tyniec nad Ślężą	85-27	56	201
617	Tyniec nad Ślężą	85-27	57	202
618	Tyniec nad Ślężą	85-27	58	211
OBSZARY OCHRONY ARCHEOLOGICZNEJ				
619	Bąki	Obszar ochrony archeologicznej		
620	Bielany Wrocławskie	Obszar ochrony archeologicznej		
621	Biskupice Podgórne	Obszar ochrony archeologicznej		
622	Budziszów	Obszar ochrony archeologicznej		
623	Chrzanów	Obszar ochrony archeologicznej		
624	Cieszycy	Obszar ochrony archeologicznej		

625	Dobkowice	Obszar ochrony archeologicznej
626	Domasław I	Obszar ochrony archeologicznej
627	Domasław II	Obszar ochrony archeologicznej
628	Damianowice	Obszar ochrony archeologicznej
629	Jaszowice	Obszar ochrony archeologicznej
630	Kobierzyce	Obszar ochrony archeologicznej
631	Królikowice	Obszar ochrony archeologicznej
632	Krzyżowice	Obszar ochrony archeologicznej
633	Księginice	Obszar ochrony archeologicznej
634	Kuklice	Obszar ochrony archeologicznej
635	Magnice	Obszar ochrony archeologicznej
636	Małuszów	Obszar ochrony archeologicznej
637	Nowiny	Obszar ochrony archeologicznej
638	Owsianka	Obszar ochrony archeologicznej
639	Pelczyce	Obszar ochrony archeologicznej
640	Pustków Wilczkowski	Obszar ochrony archeologicznej
641	Pustków Żurawski	Obszar ochrony archeologicznej
642	Raławice Wielkie	Obszar ochrony archeologicznej
643	Rolantowice	Obszar ochrony archeologicznej
644	Solna	Obszar ochrony archeologicznej
645	Szczepankowice	Obszar ochrony archeologicznej
646	Ślęza I	Obszar ochrony archeologicznej
647	Ślęza II	Obszar ochrony archeologicznej
648	Tyniec Mały	Obszar ochrony archeologicznej
649	Tyniec nad Ślężą	Obszar ochrony archeologicznej
650	Tyńczyk	Obszar ochrony archeologicznej
651	Wierzbica	Obszar ochrony archeologicznej
652	Wierzbice	Obszar ochrony archeologicznej
653	Wysoka I	Obszar ochrony archeologicznej
654	Wysoka II	Obszar ochrony archeologicznej
655	Żerniki Małe	Obszar ochrony archeologicznej
656	Żurawice	Obszar ochrony archeologicznej